

HÖGSKOLAN
DALARNA

Stockar och stenar falla där, istället för tårar

en studie av häxprocesserna i Torsåker, Ångermanland 1674 – 1675

Författare: Helena Bure Wijk
Handledare: Therese Rodin
Examinator: Tomas Axelson
Magisterexamen i religionsvetenskap, 15 hp
Betygsdatum:

Högskolan Dalarna
791 88 Falun
Sweden
Tel 023-77 80 00

Abstract

Sticks and stones falling there, instead of tears - a study of witch trials in Torsåker 1674

- 1675, master's in religious studies vt -14, Dalarna University

Helena Bure Wijk

Supervisor: Therese Rodin

68 women and 3 men were beheaded and burned at the stake for witchcraft in Torsåker, Ångermanland, in the year 1675. Majority of the accused belonged to the same family, the one that I myself am a part of. The Purpose of this study is a discourse analysis, that examines the conflicts between the Church and the people, between the men and the women and between the generations during the time of the witch trials. The conflicts are highlighted and understood in a context of societal change and social discourse, and also to its mechanisms surrounding the designation of "the other". The study's questions relate to the societal changes that may have been contributory causes of The conflicts that arose between the Church and the country people, between the men and the women and between the generations in connection with the witch trials in Torsåker, and which qualities were highlighted in those who were designated as "the others", as witches, and how these properties can be understood in the context of the discourse. The study shows that practitioners of witchcraft and magic came to be regarded as direct enemies to God, Christianity and the prevailing order after the Reformation. Witchcraft was considered to be a harmful, destruction, with assistance from the devil. The 1600's "trollkona" was a stigmatized individual, regarded as an enemy of Christianity and the prevailing social order. She represented undesirable, non-Christian qualities and a silly, antiquated and superstitious mindset at a time when Christian theology was seen as the true and modern science. After the Reformation the church and the state collaborated to keep the Lutheranism as a free alternative, misinterpretations and goblins cone became an example for documents and believed elements that were outside, and that stood opposed to the Christian doctrine. The witch in Torsåker was regarded as an enemy of the social group and as such, she was an opponent of all the "good" that the Community represented. She was selfish, immoral, dim, angry, hostile, jealous and vindictive. She stole the neighbor's milk, wellbeing and happiness. She achieved consciously diseases rather than health. Moreover, she often was notorious for witchcraft through kinship.

Keywords: *witchcraft processes, Torsåker, maleficium, reformation, magic*

Innehållsförteckning

Kapitel 1. Inledning	1
1.1. Syfte och frågeställningar	3
1.2. Teori: En tid av förändring och häxan som ”den andre”	3
1.3. Metod	4
1.4. Tidigare forskning	5
1.5. Avgränsning	6
1.6. Primärkällorna	6
Kapitel 2. Bakgrund	8
2.1. Den kristna och förkristna bakgrunden till häxföreställningar: den kvinnliga häxan	8
2.2. Samhälleliga förändringar i den kristna kontexten	9
2.3. Den svenska trollkonan i mötet mellan gamla traditioner och den nya tiden	11
2.4. Häxprocesserna i Torsåker	13
Kapitel 3. Undersökning	14
3.1. Egenskaper hos de utpekade som kan ha varit orsak till konflikter	14
3.1.1. Analys av egenskaperna hos de utpekade utifrån teorin om ”den andre” samt i ljuset av samhälleliga förändringar	20
3.1.2. Summering av egenskaper	22
3.2 Konflikter mellan generationer	23
3.2.1. Analys av konflikter mellan generationer utifrån teorin om ”den andre” samt i ljuset av samhälleliga förändringar	25
3.2.2. Summering av konflikter mellan generationer	26
3.3. Konflikter mellan kvinnor och män	27
3.3.1. Analys av konflikter mellan kvinnor och män utifrån teorin om ”den andre” samt i ljuset av samhälleliga förändringar	28
3.3.2. Summering av konflikter mellan kvinnor och män	29
3.4. Konflikter mellan kyrkan/överheten och allmogen	30
3.4.1. Analys av konflikter mellan kyrkan/överheten och allmogen utifrån teorin om ”den andre” samt i ljuset av samhälleliga förändringar	33
3.4.2. Summering av konflikter mellan kyrkan/överheten och allmogen	36
Kapitel 4. Avslutande diskussion	36
4.1 Sammanfattning	42
Till minnet av...	43
Kapitel 5. Källförteckning	43
5.1. Primärkällor	43
5.2. Litteratur	44
5.3. Källor från internet	46
5.4. Övriga källor	46

1. Inledning

Varje tid och varje samhälle har en uppsättning normer som måste efterlevas, liksom förpliktelser som måste fullgöras för att man ska få ”vara med”. Dessa norm- och värdesystem är olika starka, men de finns där. Den sociala konstruktionen *häxa* fick under 1600-talets senare hälft statuera som skräckexempel, som motsats till viktiga samhälleliga och religiösa principer, som civilisation och rationalitet.¹ Det vi idag betraktar som vidskeplig tro, var tillsammans med folklig magi och tilltro till naturväsen, allmänt förekommande i den 1600-talskontext vari de människor denna studie berör, levde. Föreställningar kring förgörelse och skadegörelse genom magi har anor från förkristen tid, då man bland annat i Norden trodde att somliga människor ingått förbindelse med trollen och kunde fara omkring i luften om natten.² Den klassiska bilden av häxan som allierad med djävulen tog form i ett kristet landskap och själva begreppet *häxa* växte fram vid 1400-talets mitt. Men häxan, såsom vi känner henne, har aldrig existerat. Hon är en produkt av människors önskan om att definiera sociala värden och mål som ska eftersträvas, för samhällets bästa.³

Den klassiska föreställningen om häxan som allierad med djävulen började florera i Europa under slutet av medeltiden, men det var inte förrän under senare hälften av 1600-talet som omfattande häxprocesser förekom i vårt land, påpekar historikern Alf Åberg.⁴ Efter reformationens tid sågs folklig vidskepelse som hädelse, riktad direkt mot det heliga. Sådana skadliga föreställningar ansågs i förlängningen hota nationens hela existens, genom att de väckte Guds vrede. Vidskepelse och trolldom sågs av den kristna kyrkan som konkurrerande aktiviteter, som hotade hela den kristna samhällsordningen och det gudomliga majestätet, menar historikern Bengt Ankarloo.⁵ I ärkebiskop Olof Swebilius katekes utpekades förkristen folktro och vidskepelse som villfarelse av djävulen.⁶ Brottlingarna var således att betrakta som direkta fiender mot Gud, kristenheten och rådande ordning. Själva kärnan i en sådan föreställning var *maleficium*, förgörelse. De trollkunniga ansågs möjligen kunna bota sjukdomar och åstadkomma gott, men troddes lika väl ha förmågan att åstadkomma ont. De kunde förse sig själva och sitt hushåll med mjölk, ost och smör, genom att på magisk väg mjölka kvastar och pinnar. Att praktisera trolldom genom bruk av örter och besvärjelser gick under benämningen *lövjeri*. Men även *signeri* - att läsa besvärjelser i syfte att bota genom att avvärja ont - var ett grovt brott och ett tecken på förbund med djävulen, eftersom även detta krävde att man allierade sig med den onde. Således syndade man här mot, första, andra, femte, sjätte och sjunde Guds bud. Dessutom förbröt man sig mot det förbund människan i dopet gjort med Gud, då hon avsåg sig djävulen och hans gärningar, fastslår Ankarloo.⁷ I de svenska häxprocesserna blev *pactum*, barnaförande, en central företeelse och var

¹ Oja, 1999, s. 249

² Heinsohn och Steiger, 1989, s. 13

³ Sanders, 1995, s. 211

⁴ Åberg, 1989, s. 69

⁵ Ankarloo, 1984, s. 22

⁶ Nyman, 1997, s. 196

⁷ Ankarloo, 2007, s. 181-182

anledningen till att man, med alla medel försökte rädda de små barnens själar.⁸ I en tid då stat och kyrka samarbetade för att hålla lutherdomen ren från sådan skadlig tro, blev religionen ett verktyg för att upprätthålla statsmakten, samtidigt som kyrkan stod för den grundläggande världsbilden belyser historikern Soili-Maria Olli.⁹ Statens och kyrkans disciplinerade åtgärder resulterade i ett 30-tal dödsdomar i Lillhärdal, Jämtland år 1668. Denna rannsaking kom att bli inledningen för flera större trolldomsprocesser i Dalarna, Gävle, Hälsingland, Ångermanland och Stockholm.¹⁰ I jämförelse med det stora antalet dödsoffer i Europa, var det ett förhållandevis blygsamt antal om ca 300 personer som avrättades i vårt land mellan åren 1668-1676. Men den trolldomshysteri som blossade upp i Sverige, spreds som en löpeld under en kort tidsperiod av åtta år och drabbade ett antal svenska orter väldigt hårt. Kulmen på häxförföljelserna nåddes år 1675 då minst 110 människor i Gästrikland och södra delen av Ångermanland avrättades under några månaders tid.¹¹ Den socken som drabbades allra hårdast av häxprocesserna, var Torsåker i Ångermanland där 71 personer avrättades mars-juni 1675. Majoriteten av de individer som avrättades för trolldom i Sverige var kvinnor.

Före kyrkolagens tillkomst år 1686, användes *Kristoffers landslag*. Genom ett tillägg år 1608 antogs vissa delar av den gammaltestamentliga Mose lag. Varje uppsåtlig hädelse mot Gud skulle därmed bestraffas med döden.¹² Dödsdomar i trolldomsfall baserades på budet i Andra Mosebok 22:18 som lyder: ”En trollkona skall du icke låta leva.”¹³

⁸ Ankarloo, 2007, s. 200-202

⁹ Olli, 2007, s. 77

¹⁰ Ankarloo, 2007, s. 239 - 240

¹¹ Ankarloo, 2007, s. 244

¹² Olli, 2007, s. 45-46

¹³ Bibel, 2000, Andra Mosebok 22:18

1.1. Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att med hjälp av diskursanalys granska de konflikter som mina källor speglar mellan kyrkan och allmogen, mellan män och kvinnor samt mellan generationer under tider av häxprocesser, främst i Torsåker. Konflikterna kommer att förstås i ett sammanhang av samhällsliga förändringar och samhällslig diskurs, samt även utifrån mekanismer kring utpekandet av ”den andre”.

Frågeställningar jag kommer att besvara är:

- Vilka samhällsliga förändringar kan ha varit bidragande orsaker till konflikter som uppkom mellan kyrkan och allmogen, män och kvinnor samt mellan generationer i samband med trolldomsrannsakingen i Torsåker?
- Vilka egenskaper lyftes fram hos dem som utpekades som ”den andre”, d.v.s. som häxor, och hur kan de förstås inom ramen för den samhällsliga diskursen?

1.2. Teori: En tid av förändring och häxan som ”den andre”

Mitt uppsatsarbete tar sin utgångspunkt i uppfattningen att de svenska häxprocesserna hade ett flertal samverkande orsaker, exempelvis samhällsliga förändringar och religiösa samt sociala spänningar. Min ambition är inte att ge en uttömmande förklaring kring häxprocesserna då jag inte tror att det är möjligt närmare fyra hundra år efteråt. Jag vill hellre belysa några aspekter som jag tror kan vara av vikt i vår förståelse av det som hände. Jag kommer att inrikta mig på att tolka häxprocesserna utifrån teorin att samhällsliga förändringar och dåliga tider kan skapa förföljelser, och jag kommer även att tolka utpekandet av vissa personer som häxor inom ramen för teorier om ”den andre”.

1600-talet var en tid, präglad av samhällsliga och religiösa förändringar.

Flera forskare har pekat på att häxjakt uppstod i en tid då det gamla medeltida samhället var på väg att upplösas och en ny samhällssyn och en ny uppfattning om människan började ta form.¹⁴ Åberg menar exempelvis att häxförföljelser och dåliga tider följs åt. I tider av nöd ligger det nära till hands att tro att onda makter är orsaken. Vid utbrottet för de stora trolldomsprocesserna 1668 hade flera års missväxt drabbat stora delar av Sverige.¹⁵

Det samhälle vari de ångermanländska häxprocesserna utspelades, var ett samhälle i förändring. Studier av rättegångsprotokollen visar att man befann sig i en brytningstid mellan gammalt och nytt tänkande, vilket jag vill belysa närmare i min studie.

Genom reformationen ”skärptes” den kristna tron genom att man avlägsnade alla mellanhänder i form av tilltro till mirakel och förböner till helgon. All vidskeplighet sågs som

¹⁴ Nyman, 1997, s. 16

¹⁵ Åberg, 1989, s. 35

”omodernt” och enfaldigt i en tid då teologin utgjorde den sanna vetenskapen. Samtidigt fanns gammal folketro och vidskepelse kvar i människans föreställningsvärld och levde sida vid sida av denna. Detta skapade samhälleliga och religiösa spänningar.

Förutom att jag kommer att undersöka vilka samhälleliga förändringar som kan tänkas ha legat till grund för häxjakten kommer jag i min studie också att titta närmare på de egenskaper som de utpekade individerna påstods ha. Jag använder här ett sociologiskt och antropologiskt perspektiv. Antropologen Andrew Sanders anser att föreställningar om häxor och häxkraft uppstår i perioder av samhälleliga förändringar. I tider av förändringar uppstår ofta sociala konflikter, stress och oro. Under de medeltida europeiska häxprocesserna låg fokus på häxans förmåga att orsaka skada, *maleficium*, men, menar Sanders - egentligen handlade det om att häxan utpekats som en fiende till rådande ordning. Trollkonan förpassas därmed till den samhälleliga periferin och blir ”den andre”. Häxprocesserna måste ses som ett slags rituella dramer där själva dramat handlade om den urgamla processen att identifiera ondska, avlägsna den och på så sätt återställa ordningen i samhället.¹⁶

Samhällsvetaren Michel Foucault såg att en ny syn på *den andre* uppstod i mitten av 1600-talet. Tidigare hade människor, besatta av demoner och gudomliga krafter kunnat dra till sig stora folkmassor under sina ”uppträdanden”, men från och med nu, i den ”klassiska epoken”, med andra normalitetskrav än tidigare, manades de ”andra” till tystnad och stämplades som galna.¹⁷

Ankarloo beskriver de anklagade som individer, som antingen aktivt eller passivt ”inbjöd till hat, fruktan och misstankar”, dock finns ingenting som tyder på att dessa individer hade ett allmänt dåligt anseende i socknen, förutom trolldomsryktet. Det var också långt ifrån alla utpekade som kom från ”beryktade” släkter, påpekar Ankarloo.¹⁸

Alla våldsamma konflikter förutsätter ett ”vi” och ett ”dem”. Det är således tanken på ”de andra” som de *annorlunda*, som är grunden för konflikter, liksom apokalyptiska föreställningar om det goda som segrar över det onda. Detta menar religionspsykologen Tomas Lindgren vid Umeå universitet, som har studerat religiösa konflikter i modern tid. Med tanke på denna ”vi och dem”-dynamik är det lätt att tro att det är religion som ligger till grund för våld, men det finns inget samband. Det man däremot kan se, är att religion åstadkommer polarisering som främjar konflikt.¹⁹

1.3. Metod

Diskursanalys har en socialkonstruktivistisk utgångspunkt, en tanke om att verkligheten är

¹⁶ Sanders, 1995, s. 200

¹⁷ Aakvaag, 2011, s. 332-333

¹⁸ Ankarloo, 1984, s. 278-280

¹⁹ Lindgren, 2011, Religion, fundamentalism och våld, Umeå universitet. Religionshistorikern Bruce Lincoln, som studerat religiöst våld under senantiken belyser också att allt våld kräver att aktören, utövaren av våldet, avhumaniserar och objektifierar sitt offer. Offret fråntas därmed alla mänskliga egenskaper.

socialt konstruerad och består av olika diskurser. För att kunna synliggöra och tyda de bakomliggande sociala mönstren, måste forskaren blottlägga och nå bakom diskursen.²⁰ Det socialkonstruktivistiska perspektivet möjliggör blottläggning av strukturer och ett ifrågasättande av de kunskaper vi har om verkligheten. Ur detta perspektiv är all sanning relativ i förhållande till diskursen. Vi kan säga något om världen ”där ute” med hjälp av språk, olika begrepp och diskurser, men bör ha i minnet att verkligheten är en produkt av vårt sätt att kategorisera och definiera världen.²¹ Sociala fenomen kan aldrig betraktas som färdiga, då det kontinuerligt pågår förändring.²² Göran Bergström och Kristina Boréus påpekar att språket sätter gränser för människors sätt att tänka och handla, vilket gör att diskursanalys kan härledas till förekomsten av makt. Vid uppkomsten av diskurser bildas utestängningsmekanismer som avgör vad som ses som normalt, onormalt, rätt eller fel etc. Diskurser är således något som avgör vad som får sägas, vem som får säga det, från vilka positioner det kan sägas samt även hur något får sägas.²³ Då språket har en stor betydelse inom diskursanalysen, krävs systematisk närläsning och strukturering av det skrivna material som ligger till grund för analysen.²⁴ För min studie granskar jag därför de olika texterna för att se hur de representerar de händelser som beskrivs. Jag systematiserar mitt material och undersöker genom närläsning följande:

- Konflikter mellan kyrkan och allmogen
- Konflikter mellan män och kvinnor
- Konflikter mellan generationer
- Eventuella egenskaper hos de utpekade som särskilt betonas

1.4. Tidigare forskning

Historikern Bengt Ankarloo (1935 – 2008) har betytt mycket för förståelsen och kunskapen om de svenska häxprocesserna och den historiska bakgrunden till dessa. Under mitt uppsatsarbete stöder jag mig mot hans forskning, främst den som presenterats i böckerna *Trolldomsprocesserna i Sverige* och *Satans raseri - en sannfärdig berättelse om det stora häxoväsendet i Sverige och omgivande länder*.

För att vi i alla fall delvis ska kunna förstå det våld som fick sitt uttryck under häxprocessen 1674-75, behöver vi förstå den historiska kontext där människorna levde. Historikern Soili-Maria Olli belyser i sin avhandling *Visioner av världen: hädelse och djävulspakt i justitierevisionen 1680-1789* religionens disciplinerande roll efter reformationen.

Under 1600-talet fanns en strävan och önskan att disciplinera undersåtarna för att nå ökad social kontroll, menar Olli. Enligt den medeltida rättsuppfattningen hade kungen makten att döma, men då han inte alltid kunde närvara, delegerades makten till andra organ.

²⁰ Winther Jörgensen och Phillips, 2000, s. 28

²¹ Aakvaag, 2011, s. 349

²² Winther Jörgensen och Phillips, 2000, s. 31

²³ Bergström och Boréus, 2012, s. 305-306

²⁴ Bergström och Boréus, 2012, s. 411

Justitierevisionen tilldelades makt till rättsligt avgörande från 1670-talet.²⁵

Det framgår dock att det rådde stor osäkerhet om vilket förfaringssätt som var det rätta i olika mål, då justitierevisionen i flera fall inte lyckats fatta något beslut.²⁶

Detta belyser även historikern Maria Wallenberg Bondesson i sin avhandling *Religiösa konflikter i norra Hälsingland 1630 – 1800*. 1600-talet kännetecknas av omfattande förändringar och även oklara maktförhållanden. Den världsliga och andliga överheten ökade sina disciplinerande ambitioner under detta sekel, som präglades av en ständig kamp om makt och inflytande mellan kyrka och stat. Mellan åren 1667-1671 samt 1697 – 1701 ökade antalet domar för religiösa brott med över tusen procent, och detta, menar Wallenberg Bondesson, kan tolkas som en ökad kontroll och en kampanj med syfte att disciplinera befolkningen i religiöst avseende.²⁷

Historikern Linda Oja har också bidragit med en intressant analys av olikheter i synen på magi under den tid då häxprocesserna pågick i vårt land. Jag vänder mig här till Ojas avhandling *Varken Gud eller natur – synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*. Oja beskriver bland annat 1600-talets reformering av folkkulturen, med målet att avlägsna eller omforma oönskade föreställningar och folkliga traditioner. Här fanns en strävan efter att helt avlägsna den del av den folkliga kulturen som innefattade magi och magiskt utövande.²⁸

1.5. Avgränsning

I min studie kommer jag huvudsakligen att uppehålla mig vid de ångermanländska trolldomsmålen, främst i socknarna Dal, Torsåker och Ytterlännäs. De individer jag valt att studera närmare, tillhör min egen släkt.

1.6. Primärkällorna

De primärkällor jag vänder mig till för uppsatsens uppgift, består av följande material:

- Häradsrättens protokoll från år 1674, i en avskrift utförd av ingenjör Teo Sundin, Sundsvall; *Rannsakingar i oktober 1674 ang trolldomsväsendet i Ångermanland; Dals, Torsåkers och Ytterlännäs socknar*. Teo Sundin har utfört ett noggrant översättningsarbete av häradsrättens protokoll. I dessa rannsakningsprotokoll står vilka individer som var anklagade, deras namn, ålder, civilstånd och hemvist. Här återfinns utförliga beskrivningar av de anklagelser som riktades emot dem genom utförliga vittnesmål, samt de domar rannsakingarna resulterade i.
- En anteckningsbok med titeln ”Trolldom”, som hittades av arkivarie Göran Gullbro, år 2005, på läns museet Murberget i Härnösand. Anteckningsboken innehåller två rättsliga

²⁵ Olli, 2007, s. 44

²⁶ Olli, 2007, s. 47

²⁷ Wallenberg Bondesson:2003, s. 70 -71

²⁸ Oja, 1999, s. 23

protokoll och en berättande text kring processen i Torsåker 1674.²⁹

Teo Sundins avskrift av *Rannsakingar i oktober 1674 ang trolldomsväsendet i Ångermanland; Dals, Torsåkers och Ytterlännäs socknar* är en av de viktigaste primärkällorna för den här studien om häxprocesserna i Torsåker. Anteckningsboken är också intressant eftersom det protokoll som fördes under processens avslutande del, den kungliga kommissionens protokoll, har varit förlorat i över 300 år. När anteckningsboken hittades, hade man en förhoppning om att den innehöll de försvunna dokumenten. Jessica Johansson översatte texterna som hittades i arkivet 2005 och presenterade dem i en C-uppsats år 2009. Prästen Jöns Hornaeus (1715 -1778), barnbarn till Torsåkers Kaplan Laurentius Hornaeus, ville i sin avhandling år 1771³⁰, försöka avtäcka sanningen kring ”trollkäringsväsendet” och förfädernas gärningar. Johansson påpekar att Hornaeus d-y. hävdar att han återgivit uppgifter som hämtats från de försvunna, kungliga protokollen. Uppgifterna fick Hornaeus d-y. enligt egen utsago, av en person vid namn Eurenus.³¹

Även Ankarloo belyser att den kungliga kommissionens protokoll har legat till grund för Jöns Hornaeus avhandling, och att ”samtliga kommissionsrättens protokoll är förlorade. De har av allt att döma redan tidigt varit på avvägar”.³² Han påpekar att delar av de omfattande förhandlingarna under 1730-talet ägdes av kyrkoherden i Torsåker, Jöns Eurenus. Denne hade i sin tur fått dokumenten av dåvarande härads hövdingen i Medelpad, C. M. Björner. Ankarloo skriver att ”[d]en då teologistuderanden Jöns Hornaeus gjorde en avskrift av dem [d.v.s. kommissionens protokoll], som han trettio år senare begagnade för en relation, som har blivit en av våra viktigaste källor till händelserna i Ångermanland”.³³

Johanssons studie av de båda protokollen visar att det troligtvis är Jöns Hornaeus som författat avskriftens tredje del, då författaren exempelvis hänvisar till ”Herr Hans Wattrang” som sin morfar och till kaplan Laurentius Hornaeus hustru Brita som sin mormor. Johansson anser också att de båda inledande protokollen är avskrifter från kommissionsprotokoll. I texterna hänvisas till rannsakingarna och den kungliga kommissionens arbete i presens. Årtal saknas, men datumen sträcker sig mellan 16 mars och 16 april och mellan dessa datum ska kommissionsrätten ha besökt socknen.³⁴

De uppgifter jag finner om mina anklagade släktingar i Teo Sundins översättning av häradsprotokollen, kompletteras och belyses av de uppgifter som hittades i Murbergets arkiv 2005. Johanssons översättning av anteckningsbokens texter har därför bidragit till verifiering

²⁹ Johansson, 2010, s. 2

³⁰ *Sannfärdig berättelse: om det för 100 år sedan förelupna grufveliga trulldoms-oväsendet i Sverige i synnerhet lämpadt efter processen i Thorsåker och Angermanland, der bästa opplysningen funnits; jemte omständelig beskrifning om vantrö, signeri, skrock, allehanda.* (Avhandlingen delvis återgiven i Ångermanland-Medelpad : årsbok för Västernorrlands läns hembygdsförbund, 1935)

³¹ Johansson, 2010, s. 4

³² Ankarloo, 1984, s. 184

³³ Ankarloo, 1984, s. 184

³⁴ Johansson, 2010, s. 51

och komplettering av de uppgifter som tidigare fanns att tillgå.

2. Bakgrund

2.1. Den kristna och förkristna bakgrunden till häxföreställningar: den kvinnliga häxan

I följande kapitel ska vi titta närmare på 1600-talets häxa och den historiska kontext vari hon levde. Jag väljer att benämna häxan som ”hon”, trots att jag är fullt medveten om att även män avrättades för trolldom i vårt land. Jag gör så eftersom det främst var kvinnor som anklagades och dömdes för trolldom i Ångermanland, det landskap jag kommer att röra mig i, för denna studie. Innan vi riktar blicken mot 1600-talets Ångermanland ska vi se närmare på häxbegreppet i det medeltida kristna landskap, där det uppstod.

Föreställningar om trollkunniga män och kvinnor har gamla anor och har existerat sedan förkristen tid, påpekar teologen och historikern Emanuel Linderholm (1872-1937). I Norden trodde man exempelvis att somliga människor ingått förbindelse med trollen. Dessa trollkunniga – främst kvinnor – ansågs vara inbegripna med förgörelse och skadegörelse. De troddes även ha förmågan att flyga omkring i luften om natten.³⁵ Denna föreställning, att häxor kan flyga, har sin grund i Augustinus (354 -430 e.v.t) lära, påpekar psykiatrikern Bror Gadelius.³⁶

Föreställningen om häxor kan relateras till det ”ondas problem”, vilket har gäckat kristna teologer och tänkare. Hur kan något ont existera när Gud är fullkomligt god? I försöken att förstå Guds natur, hans vilja och vägar, har man försökt att förstå och förklara det onda. Augustinus menade att djävulen, genom trolldomens verkningar kunde åstadkomma missväxt, sjukdomar och oväder. Det ondas verk skulle visserligen ses som *bländverk* utan verklig existens, men Augustinus var ändå övertygad om att själen med hjälp av demonerna, kunde lösgöra sig från kroppen under sömnen och resa till fjärran belägna platser, i form av människa eller djur.³⁷ Ankarloo menar att Augustinus föreställning om den magiska förgörningen – *maleficium*, kom att bli en viktig bas i medeltidens lagstiftning mot häxeri. Genom förgörelse kunde den trollkunnige, med djävulens hjälp, orsaka skada på människor, boskap, grödor och träd.³⁸

Religionshistoriker Barbara MacHaffie anser att bilden av häxan som en djävul i kvinnoskepnad, uppstod i en europeisk kristen kontext. Ett detaljerat porträtt av hennes liv och leverne målades upp och etsade sig fast i den kristna auktoritetens, den politiska maktens och i folkets medvetande. Det centrala i föreställningarna om häxan var djävulspakten. Man föreställde sig att häxan avlade löften om att bistå den onde, att vara hans sexpartner och att

³⁵ Heinsohn och Steiger, 1989, s. 13

³⁶ Gadelius, 1986, s. 8

³⁷ Gadelius, 1986, s. 8

³⁸ Ankarloo, 2007, s. 41 -43

ge avkall på den kristna tron.³⁹ Även Gadelius poängterar att själva begreppet ”häxa” var ganska okänt under klassisk forntid och tidig medeltid. Begreppet tog form i den kristna kulturens mark, under slutet av 1400-talet.⁴⁰ Sociologerna Heinsohn och Steiger pekar på det faktum att trolldom är ett fenomen som existerar oberoende av tid och rum, medan själva ”häxeriet” var en företeelse uppstod i en Västeuropeisk kontext och omfattade endast tre århundraden – 1450 – 1750.⁴¹

Oavsett bakomliggande orsaker till det stora antalet dödsdomar, såg teologen Emilia Fogelklou (1878-1972) att det under tre århundraden utfördes åtminstone 300 000 avrättningar med trolldom som skäl i Europa. Offren var övervägande kvinnor.⁴² Heinsohn och Steiger nämner det ungefärliga antalet om 500 000 offer, där 80 procent av detta antal utgjordes av kvinnor.⁴³ Trolldomsbrottet handlade om magi som var förbjuden eller borde förbjudas, antingen för att den inte var förenlig med den rådande religionen eller för att den ansågs vara fysiskt skadlig. Hur den mer allmänna opinionen såg på trolldomsbrotten är omöjligt att avgöra - men klart är att det under senmedeltid och reformation var kyrkan och den kristna överheten som definierade brottet, menar Ankarloo.⁴⁴

2.2. Samhälleliga förändringar i den kristna kontexten

Vi har gärna velat koppla häxprocesserna till den mörka medeltiden, kännetecknad av katolsk vidskepelse och allehanda övergrepp, men det var först under renässansens 1500-tal och den vetenskapliga revolutionens 1600-tal som omfattande häxprocesser förekom, både i vårt land och på kontinenten. Den så spridda föreställningen om häxprocessen som ett medeltida fenomen är en livskraftig vanföreställning, menar Oja. När de lärda distanserade sig från magin under senare delen av 1600-talet, valde man att lyfta fram den nya tidens förnuftiga, upplysta och protestantiska samhälle i kontrast mot katolskt kaos och vidskepelse ”där vinningslystna präster bedrog folk med allehanda vidskepliga konster och tyranniska påvar brände horder av oskyldiga människor som häxor”.⁴⁵

För att bättre förstå de religiösa förändringar som skedde i den kristna kontexten behöver vi se närmare på reformationen.

Den katolska kyrkan hade stor makt och stora ekonomiska tillgångar under tidigt 1500-tal. Kritiska röster höjdes då många menade att kyrkan inte levde upp till det kristna budskapet. En av flera reformatorer, som ansågs ha de egenskaper som krävdes för att omdana och förnya kyrkan var Martin Luther (1483-1546). Han var övertygad om att Gud talar direkt till människan genom skriften och han ansåg att människan hade rätt att tolka Bibeln på egen

³⁹ MacHaffie, 1986, s. 56

⁴⁰ Gadelius, 1986, s. 7

⁴¹ Heinsohn och Steiger, 1989, s. 43

⁴² Fogelklou, 1952, s. 159

⁴³ Heinsohn och Steiger, 1989, s.141-143

⁴⁴ Ankarloo. 1984, s. 22

⁴⁵ Oja, 1999. s. 292-295

hand. Därför ville han förflytta makten, bort från kyrkans auktoritära ledare, till individen. Detta kom att bli grunden för starka motsättningar med den påvliga hierarkin.⁴⁶

Reformationen inleddes i Sverige på 1520-talet och beseglades vid ett möte i Uppsala år 1593. I denna nyväckta direkta relation mellan människan och hennes Gud var all vidskepelse – exempelvis tilltro till budbärare och medlare i form av förböner till jungfru Maria och helgonen överflödiga. I den direkta relationen mellan Gud och människa behövdes inga mellanhänder. Som Linderholm påpekar, skulle den kristne nu istället rikta sig mot pliktens och det sedliga livets, istället för ”legendens och miraklens villsamma värld”.⁴⁷

Genom lutherdomen blev äktenskapet ett ideal, en högsta form av kärlek som rekommenderades av Gud, istället för ett sakrament. Därmed blev det möjligt att upphäva äktenskap genom skilsmässa. För kvinnan innebar detta en positiv förändring, menar Mac Haffie. Kvinnan räknades nu med, som en del i Guds skapelseplan, men hennes centrala uppgift var den gudfruktiga hustrun och moderns. Makten flyttades här från kvinnans far till hennes make. Någon möjlighet för kvinnor att predika gavs inte då Luther, med stöd av Bibeln menade att, för att predika krävs en god röst, kraftfullt tal, ett gott minne och andra naturliga gåvor, som kvinnor inte ägde.⁴⁸ Luther var övertygad om att män och kvinnor hade skilda uppgifter och det ojämlika förhållandet mellan män och kvinnor var ett resultat av kvinnans synd. Innan Gud utdömde sitt straff hade män och kvinnor varit jämställda både vad gäller ansvar och privilegier.⁴⁹ I hans föreställningsvärld hade trollpackorna förmågan att framkalla stormar, stjäla mjölk, kasta förbannelser på oskyldiga barn och orsaka sjukdomar. Sådana individer kunde man inte ha något förbarmande över. De måste dö och Luther hävdade att han själv skulle vilja bränna dem.⁵⁰

Reformationen banade möjligen väg för människans frihet. Inga mellanhänder. Endast Ordet, Gud och människan.⁵¹ Genom protestantismen uppkom behovet av allmän utbildning och utbildning av barn, som en väg för att kunna tolka skriften. Ordet, det talade, muntliga och hörda, värderades högt efter reformationen. ABC-böcker trycktes, som barnen skulle lära sig att läsa i, utantill, samt läsa högt ur. Det blev oerhört viktigt att varje familjemedlem skulle kunna stava och läsa *i bok*. skriver professor Egil Johansson.⁵²

Lutherdomens avigsida bestod av den ideologi som kallats luthersk ”stortro”, d.v.s. en renlärighetsiver. ”Den förblindade omdömesförmågan och ledde till förföljelser av människor med annan tro. För anhängarna till denna tro framstod trolldom som kätterier och deras utövare

⁴⁶ Lohse, 1986, s. 41

⁴⁷ Linderholm, 1918, s. 39

⁴⁸ Machaffie, 1986, s. 61 - 65

⁴⁹ Machaffie, 1986, s. 64

⁵⁰ Heinemann, 2000

⁵¹ Den brittiska antropologen Alan Macfarlanes menar att trolldomsanklagelserna var uttryck för störda grannrelationer i ett samhälle i förändring – från att ha varit ett sammanhållet från kollektiv till den nya tidens individualism. De äldre, kvinnorna och de fattiga kunde inte längre räkna med framgångsrika grannars solidaritet utan blev istället utsatta för misstankar i denna brytningstid. Ankarloo, 1984, s. 264-266

⁵² Johansson, 1988, s. 15

som avgudadyrkare”, förklarar Åberg.⁵³ Genom den lutherska ideologin upprätthölls den sociala kontrollen och ordningen i samhället, menar även Olli. Efter reformationen fick hädelse mot Gud en central betydelse. Uppsåtlig hädelse skulle nu alltid bestraffas med döden. I religionsstadgan år 1655 statuerades dödsstraff för hädelse genom exempelvis svordomar, eder och sabbatsbrott.⁵⁴

Hädelsebrottet betraktades som särskilt allvarligt eftersom Gud i den skolastiska synen är fullkomlig. Att tillskriva Gud någon form av brist, var ett allvarligt brott. Hädelsebrotten var verbala eller icke-verbala kränkningar mot Gud, exempelvis arrogans eller bristande intresse för religion och religionsutövande. Att tillbe andra gudar och makter var att undergräva Guds fullkomlighet och enligt högmålsbalkens trolldomskapitel skulle den individ som förskrivit sig till den onde dömas till döden.⁵⁵

Enligt lutherdomen skulle nattvarden tas regelbundet, offentligt och kollektivt. En god kristen deltog i nattvard åtminstone 3 - 4 gånger per år och de kyrkliga myndigheterna kontrollerade varje församlingsmedlems deltagande. Då nattvarden även förutsatte ett visst beteende, en viss kristendoms kunskap samt föranmälan, reglerades också detta från kyrkans håll genom kommuniionsförhör, som fungerade som kunskapsprov. Det bakomliggande syftet med denna kontroll, var att endast de värdiga skulle få delta i nattvarden. Som Olli förklarar det: ”Både i de folkliga föreställningarna och hos teologerna fanns nämligen tanken om att om någon gick ovärdig till nattvarden skulle Guds straff drabba hela befolkningen. Av samma anledning måste prästen noggrant se till att nådemedlen inte missbrukades.”⁵⁶

Olli beskriver hur en demonisering av folkturen ägde rum under 1600-talets mitt. Jurister och teologer antog då att djävulen, såsom en självständig och listig makt kunde påverka människan till att begå onda gärningar. Handlingar, företeelser och beteenden som kyrkan uppfattade som tvetydiga, hotfulla och icke önskvärda, förklarades enligt den demonologiska modellen där man tänkte sig att djävulen och demonerna utövade sitt inflytande över människan, med makt att kontrollera både människans kropp och beteende.⁵⁷

2.3. Den svenska trollkonan i mötet mellan gamla traditioner och den nya tiden

Sida vid sida med den dogmatiska tron existerade en folklig religiös föreställning som skilde sig från den kristna. För somliga människor framstod treenigheten som svårbegriplig.⁵⁸ Hos vissa människor tycks det ha förekommit en tveksam inställning till den jungfruliga Maria, där man hade svårt att tro att hon verkligen var jungfru, liksom att Kristus var Guds son –

⁵³ Åberg, 1989, s. 34

⁵⁴ Olli 2007, s. 45-46

⁵⁵ Olli, 2007, s. 28

⁵⁶ Olli, 2007, s. 95

⁵⁷ Olli, 2007, s. 99-101

⁵⁸ Olli, 2007, s. 128

detta eftersom han var timmermannen Josefs son. Därtill var det svårt att se altarets sakrament som Jesu kropp, eftersom brödet var gjort av korn och format av människohänder.⁵⁹ Djävulen var i den folkliga föreställningen inte alls lika mäktig och otäck som prästerna framställde honom. I Blåkulla-myten framstod han som ”den fule” under bordet, eller som ”en svart karl med vita strumpor”.⁶⁰

Den folkliga religiösa föreställningen var således inte lika statisk som teologernas och den innehöll alternativa synsätt.⁶¹ Det var inte främmande att försöka påverka skeenden och händelser, exempelvis genom magi där kristna element kombinerades med element från folklig hednisk tro. I det medeltida Sverige existerade således folktron, med anor från förkristen tid, parallellt med den kristna religionen.

Människorna i det förmoderna samhället hade ingen svårighet att acceptera den kristna dualismen. I den sköra tillvaron, där missväxt kunde slå till när som helst, med hunger och nöd som följd, behövde man hålla sig väl med de osynliga makter som regerade, i både himlen och naturen, menar Åberg.⁶² Folklig läkekonst hade många magiska inslag och då man utgick från att sjukdomar orsakades av övernaturliga väsen, måste dessa väsen avvärjas och blidkas genom amuletter, offer, besvärjelser och böner. Om detta inte hjälpte, sökte man hjälp hos kloka kvinnor och män, som med sin kunskap om magiska medel, signeri och lövjeri troddes kunna fördriva sjukdomsandan. Många av de medeltida signier och böner som användes hade hämtats från katolska kyrkan, genom kringresande munkar som fördrivits från klostren under reformationen. Bönerna innehöll åkallan till jungfru Maria och helgonen. De kloka kvinnorna och männen var behövda eftersom deras läkekonst ofta var den enda som fanns att tillgå. Dessa människor var även fruktade eftersom man trodde att de övernaturliga förmågorna kunde användas till att skada.⁶³

Olli förklarar att staten och individerna inom lokalsamhället ibland hade skilda sätt att se på sedlighetsbrott, men då det gäller pakt med djävulen tycks folkets och den världsliga överhetens syn sammanfalla.⁶⁴ I den tidigmoderna holistiska världsbilden rörde varje individuellt handlande inte endast den enskilde, utan hela det samhälle hon ingick i. Om *en* individ begick brott, trodde man att Guds kollektiva straff kunde drabba hela samhället.⁶⁵ Man trodde att Gud kunde utfärda kollektiv bestraffning genom att åstadkomma missväxt, naturkatastrofer och oväder. Ett omoraliskt leverne och begångna synder kunde således resultera i hungersnöd, sjukdomar och andra plågor.⁶⁶ Denna djupt rotade rädsla för kollektiv bestraffning hos allmogen, fungerade även som en drivkraft när man angav brottslingar.⁶⁷

⁵⁹ Olli, 2007, s. 123

⁶⁰ Rannsakingar, s. 18

⁶¹ Olli, 2007, s. 126

⁶² Åberg, 1989, s. 4

⁶³ Åberg, 1989, s. 28 -29

⁶⁴ Olli, 2007, s. 50-51

⁶⁵ Olli, 2007, s. 124

⁶⁶ Olli, 2007, s. 92

⁶⁷ Olli, 2007, s. 94

1600-talets trollkona var en stigmatiserad individ som sågs som en fiende till kristenhet och rådande samhällsordning. Hon fick, som Oja påpekar, ”liksom vilden och den religiöst avvikande, stå som motsats till viktiga principer i de skrivande männens egen identitet - principer som ordning, civilisation och rationalitet”⁶⁸

2.4. Häxprocesserna i Torsåker

Ett 30-tal personer dömdes till döden för trolldom i Lillhärdal, Jämtland år 1668 och denna rannsaking blev inledningen för flera trolldomsprocesser i Dalarna, Gävle, Hälsingland, Ångermanland och Stockholm.⁶⁹ Mellan åren 1668-1676 avrättades ca 240 personer i vårt land. Majoriteten av de dödsdömda var kvinnor. Den häxhysteri som pågick under åtta år, kulminerade år 1675 då minst 110 människor avrättades i Gästrikland och södra delen av Ångermanland, under några månaders tid.⁷⁰ Den hårdast drabbade socknen var Torsåker i Ångermanland där 71 personer avrättades mars-juni 1675.

Min anfader Olaus Erics Rufinius (ca 1602-1673) var komminister i Torsåker från år 1632 men lämnade över tjänsten till sin svärson Laurentius Hornaeus (1645-1719) år 1672. Sommaren därefter hade en stor trolldomsrädsla drabbat pastoratet och omgivande områden, med resultatet att ett så stort antal tingsrannsakingar insändes till häradsrätten att man inte hann med sitt arbete. Kung Karl XI utsåg därför särskilda trolldomskommissioner med uppgift att förhöra människor och avhandla domar på de berörda orterna. När man i mars 1674 utsåg den kommission som hade som sin uppgift att rannsaka Norrland, under ledning av guvernör Carl Sparre, var det hungersnöd i Ångermanland. Sparre informerar kungen om den svåra situationen i området. Flera års svår missväxt har gjort att allmogen tvingas äta onaturlig föda, såsom ”bark, hallon och alderknopp”.⁷¹ Sparre föreslår därför att man skjuter fram kommissionens arbete till hösten, efter skördetid.⁷² Som vi ser, rådde det oro i samhället i och med sociala förändringar orsakade av missväxt, vilket ligger i linje med den teoretiska utgångspunkten i denna uppsats.

Djävulen tycktes hålla Norrland i ett fast grepp och hovrätten rapporterade att Blåkullafärder och barnaförande var ofta förekommande: ”Djävulen håller skola i Blåkulla och förvränger den kristna lärans huvudstycken”.⁷³ Kommissionen insåg att man stod inför en omfattande och tidskrävande uppgift, varför guvernör Sparre beordrade sockenprästerna att upprätta särskilda listor över misstänkta trollkonor.⁷⁴ Prästerna fick en framskjutande ställning genom att lista misstänkta och hjälpa till att mana de anklagade till bekännelse. Detta sågs av kommissionen som ”ett särdeles gott och bepriseligt verk, allenast att allt sker med gott fog

⁶⁸ Oja, 1999, s. 249

⁶⁹ Ankarloo, 2007, s. 239 - 240

⁷⁰ Ankarloo, 2007, s. 244

⁷¹ Ankarloo, Bengt, 1984, s. 156

⁷² Ankarloo, 1984, s.153-156

⁷³ Ankarloo, 2007, s. 236

⁷⁴ Ankarloo, 1984, s. 315

och lämpa”.⁷⁵ Kaplan Hornaeus listade åtskilliga sockenbor under rubriken ”Ofta förr i socknen beryktad”. Han anlidade dessutom två visgossar från Nordingrå som ansågs ha en övernaturlig förmåga att se trollkonornas *stigma diaboli*, djävulens märke. De stod vid kyrkdörren vid gudstjänsten och pekade ut sockenbor som hade djävulens märke i pannan. När prästernas och pojkarnas arbete var avslutat, hade många kvinnor i pastoratet mist livet.⁷⁶

3. Undersökning

3.1. Egenskaper hos de utpekade som kan ha varit orsak till konflikter

De ogifta kvinnorna – unga pigor och äldre änkor – tycks haft större risk att bli utpekade som häxor. Det var främst ”icke-hustrur”, det vill säga änkor och ogifta unga kvinnor som avrättades i Sverige.⁷⁷ De äldre kvinnorna ansågs vara oförfärdiga och hade mångårig erfarenhet av förgörelsebrottet. Dessa individer hade även hunnit lära upp många andra i trolldomskonsten.⁷⁸ De äldsta trollkonorna ansågs vara de allra ”farligaste” med sin stora arsenal av trolldomskonst som förvärvats genom åren. De var därför de mest marginaliserade individerna. I 1500- och 1600-talets England var den äldre trollkonan (50 -70 år) allra mest fruktad eftersom man trodde att ju längre en häxa levde, desto större växte sig hennes kraft. Ca 40 procent av de dömda i England var äldre änkor, noterar Sanders.⁷⁹

I mitt material var flera av kvinnorna äldre och hade en bakgrund i öst-finska Savolax. Det är inte möjligt att avgöra om dessa kvinnor utpekades för att de var finska eller för att de ansågs ha speciella egenskaper och förmågor. Möjligtvis kan man hos de finska kvinnorna ana en större nonchalans gentemot ”kristenheten”. Ingen av dessa kvinnor erkänner trolldomsbrott. Ingen gråter eller visar ånger. Anmodern, finskan hustru Margareta är den ende av de anklagade som går till fysiskt angrepp mot vittnen och ”överhet”:

Margareta erkände inte något brott. Det gjorde inte heller ”finskan, hustru Anna”. Anna erkände visserligen att hon stulit en hare en gång och låtit sig belägras av en ogift knekt när hon var ogift, men säger sig ”ingen annan synd bedrivit”.⁸⁰

Om arbetsuppgifterna i Blåkulla kan ses som en dunkel spegling av kvinnornas verkliga sociala position så är allmogens syn strängare då de gäller de finska kvinnorna, som i Blåkulla uppges hänga ”torksesslerarvor” och ”skälla” grisfötter.⁸¹ Några uppges i Blåkulla vara inbegripna i incestuösa handlingar. Trollpackorna har arbetsuppgifter i Blåkulla enligt en strikt hierarki. Barnen vittnar om att någon är som en husbonde, någon är matmor, en annan

⁷⁵ Ankarloo, 1984, s. 158

⁷⁶ Hornaeus, s. 158

⁷⁷ Ankarloo, 1984, s. 297

⁷⁸ Ankarloo, 1984, s. 299

⁷⁹ Sanders, 1995, s. 101

⁸⁰ Rannsakingar, s.50

⁸¹ Anteckningsbok, s. 25

kock. Någon tvättar kärlen, bär fram maten och sopar stugan. Någon stöper ljus och lagar palt, medan en annan bränner upp korn.⁸² Hustru Margareta tycks vara en ”frontfigur” i helvetet. Hon flyger till Blåkulla två eller tre gånger varje natt, serverar maten där och ligger hos ”den fule” under bordet.⁸³

Av de anklagade i Torsåker är det endast sex personer som uppges vara finska i rannsaktionsprotokollen, trots att många av mina släktgrenar från Ångermanland ursprungligen härstammade från Savolax i östra Finland. Det var sällan som andra eller tredje generationens invandrare betecknades som ”finne” i kyrkböckerna. När trolldomsrannsakingarna nådde Ångermanland och socknarna Torsåker, Dal och Ytterlännäs, där mina förmodrar och förfäder levde, var den kristendom som förmedlades av kyrkan luthersk, men allmogens föreställningsvärld var ännu präglad av hednisk folktro och katolsk religiös magi. Då ett flertal släktgrenar hade kommit som nybyggare från Savolax under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet, fanns även magiska föreställningar som var präglade av denna kultur.

De finska vismännen ansågs vara trollkunniga. De kunde se in i det fördolda, hitta stulet gods och peka ut tjuven. Andra kunde förutsäga kommande händelser. Vismännen ansågs även kunna sända trollskott och spåsändningar mot fiender.⁸⁴ Vid sidan om den ”vita” magin använde man sig således även av ”förgörelsemagi”, vilket förmodligen ingav både rädsla och respekt hos omgivningen.⁸⁵ Den så kallade björnstämningen var en form av förgörelsemagi, där man med hjälp av magi trodde sig kunna få björnen att anfälla ovänners boskap. Det finns uppgifter om att mina anfäder, som ansågs vara trollkunniga, ofta stämde björn för att hämnas på varandra.⁸⁶ Rykten om släktingarnas björnstämning levde kvar så sent som 1915, vilket framgår i en minnesanteckning som finns i Läns museet Västernorrlands arkiv. Där berättas om de ”trollska” gammelfinnarna som ”ställde” björnen på varandra, så ofta att björnen blev alldeles skinnlös under fötterna av allt springande.⁸⁷ Erik Olssons hustru, Margareta i Ålsta anklagades 1674 för att ha ”stämt björn” på en bondes får.⁸⁸ En annan anmoder uppges ha anlitats för att bota sjukdom i en badstuga, trettio år tidigare och hon anklagas även för att kunna orsaka sjukdom.⁸⁹

Wallenberg Bondesson förklarar att de trollkunniga människorna ofta hade förtroende och respekt hos allmogen, men de magiska föreställningarna rivaliserade med den sanna religionen. En visman, Pål Andersson i Medelpad, påstods exempelvis orsaka ”ett stort tillopp av åtskilliga orter” och ”en stor osed och galenskap i landet”. Han kallades ett *diabolicum instrumentum* av kyrkoherden i Delsbo. Järvsöpastorn Arnaesius vände sig till domkapitlet med en förfrågan kring hur man skulle straffa de personer som anlitade vismannen. En man

⁸² Rannsakingar, s. 27

⁸³ Rannsakingar, s. 27

⁸⁴ Gothe, 1993[1943] s.11 -12

⁸⁵ Gothe, 1948, s.220

⁸⁶ Hasselberg, Graningssläkter S-1500-1: 1927, <http://www.partenon.com/gen/ytterl.htm>

⁸⁷ Ur Läns museet Västernorrlands arkiv. Bok/Häfte:1915. Uppteckningsnr: 80

⁸⁸ Rannsakingar, s.25-29

⁸⁹ Rannsakingar, s. 78-79

som anklagades för att ha anlitat Pål Andersson, ansåg att det verkade troligare att vismannen fått sina krafter från Gud, än från Djävulen, eftersom ”djävulen uppenbarar och röjer inte gärna tjuveri”.⁹⁰ Som Wallenberg Bondesson påpekar, drev vismannen en entreprenörsverksamhet som upprörde prästerskapet.⁹¹ Ett tjugotal år före häxprocessen i Torsåker stod min anfader Kristian Göransson, som också var visman, anklagad för trolldom. Han var omtalad för att kunna bota sjuka och för att kunna hitta stulet gods. Göransson hade blivit anlitad av en man som blivit bestulen på ett tobaksparti, men lyckades inte återskaffa mer än hälften, trots att han hade vänt sig till vismannen Pål Andersson i Medelpad.⁹²

Vid tiden för rannsakingen i Torsåker 1674, var vismannen Göransson död, men hans mor, ”finskan” Margareta Henriksson anklagades och avrättades för trolldom, trots att inga barn vittnade om att de blivit förda till Blåkulla av henne.⁹³ Margareta var 80 år när hon ställdes inför rätten. I protokollen kallas hon ”Forss-finskan Margareta och beskrivs som ”utgammal” och ”går ofärdig med två käppar”. Margareta vägrar tala svenska under rättegången. Tre vittnen inkallas - hustru Anna i Ålsta och ”Halt-Karin” i Näs och hustru Brita i Hammar. Kvinnorna intygar att finskan sitter i Blåkulla. Hon ”rensar sylten” och ”skällar grisfötterna” där.⁹⁴

Margareta från Forsed talade endast finska under rättegången. Hennes by benämns under tidigt 1600-tal som ”en froste by, ligger up i fiellen”⁹⁵

Skogsfinnarna upptog de mest oländiga trakterna och man kunde ha så långt som tio mil till sockenkyrkan. Tidvis saknades stigar och vägar för att nå till byn och dess kyrka. Man hade också svårt att tillgodogöra sig gudstjänsterna som framfördes på ett främmande språk. Språkfrågan, liksom de stora avstånden fördröjde assimilering, menar Gothe.⁹⁶ Man höll sig gärna till ”fädernas forntro och på deras gamla seder och bruk”.⁹⁷

Gothe framhåller att det öst-finska folket hade en djupt rotad magisk folkstro och vid tiden för reformationen hade man inte vuxit sig in i det katolska åskådningssättet ännu. Med tanke på denna långsamhet skulle det dröja innan man blev medveten om, att man återigen fått en ny religiös bekännelse. I skogsfinnarnas religiösa utövande sammanblandades gammal hednisk tro med kristna, katolska religionsbegrepp.⁹⁸

I en beskrivning från 1789 var de östfinska vismännen försedda med amuletter i form av människohuvudskallar, ben, ormhuvuden och stoft från kyrkogården. Ingen vågade reta upp dem, ”ty då rasa de, bita tänderna, deras hår resa sig, de hoppar av entusiasm upp i vädret, stapplar fram några ord, stampar med fötterna och bärgar sig som fullkomligt rasande”.⁹⁹

⁹⁰ Wallenberg Bondesson, 2003, s. 80-89

⁹¹ Wallenberg Bondesson, 2003, s. 88

⁹² Gothe, 1948, s. 217-218

⁹³ Rannsakingar, s. 78, Se s. 44

⁹⁴ Rannsakingar, s. 77

⁹⁵ Gothe, 1948, s. 65

⁹⁶ Gothe, 1993(1943), s. 87

⁹⁷ Gothe, 1948, s. 213

⁹⁸ Gothe, 1993[1943], s. 82 -83

⁹⁹ Af Klintberg och Alver, 1980, s. 70

De rättsliga trolldomsprotokollen är hårt vinklade och återger ingen tydlig bild av verkliga förhållanden, men en återkommande anklagelse är tidigare trolldomsrykten, härstammande från beryktade mödrar. Beryktad för trolldom tycks här även innebära andra socialt oacceptabla egenskaper i form av ”grovt trätorykte” och att kvinnorna på olika sätt varit i tvist med lag och rätt.¹⁰⁰

Dotter till en beryktad trollpacka var bland andra anmodern Elisabeth, Olof Erssons hustru i Aspby, Torsåker. Grannen Hindrik Joensson lägger under förhöret ”hand å book” och vittnar att när Olof friade till Elisabeth, sa han: ”Skönt! Jag har varit åstad och friat till en trollkärringsdotter, på det att jag skall få smörlycka nog”.¹⁰¹ Häradsrätten antecknar: ”Hans svärmor var hustru Emerentia i Dynäs, Gudmundrå socken som i livstiden ett grovt trätorykte på sig hade, som några i häradsnämnden vittnade. Detta har också kyrkoherden och de gamla hört”.¹⁰² Även 70-åriga ”Gubbe Britas” mor var under sin tid beryktad och ”bråkig”. Detta intygar tolvmän Anders Johansson inför den kungliga kommissionen. Under sin livstid var modern ”i stort rykte för trolldom och ofta då inför lag och rätta stod”.¹⁰³

Den 80-åriga finskan Margareta, som tidigare nämnts, är den enda av de anklagade som handgripligen försöker försvara sig mot de anklagelser som anförs mot henne. Hon slog de vittnande kvinnorna med sin käpp. Häradsrätten skriver: ”och då de detta vittnade lopp finskan åstad med sin större käpp och slog tvenne gånger efter dem”. Margareta tog sedan ut sin kniv i ett försök att skada kvinnorna. Kniven framtogs henne och eftersom hon förgripit sig emot Sveriges lag, fängslades hon i väntan på den kungliga kommissionens ankomst. Två starka bönder skulle henne i ”träklövarna sätta”, men då slog hon även dem och ”beeth effter theras händher”.¹⁰⁴

Margareta anklagades inte för Blåkullafärd av något barnvittne, men fängslades i väntan på den kungliga kommissionen. Hon var dödsdömd på förhand och framträdde inte fler gånger inför rätten, då man tydligen ansåg att detta var onödigt. När den kungliga kommissionen kom till pastoratet i mars 1675, räknades samma vittnesmål upp, utan att den anklagade tillfrågades om det påstådda brottet.

Även om många av de anklagade vägrade erkänna, fanns det också de som erkände. Orsaken till erkännandet var förutom tortyren de utsattes för också att de ville bli begravda på kyrkogården. Vid rättegången den 15 oktober 1674 på gästgivargården i Torsåkers pastorat var ”pastor loci wällärde” Herr Hans Watrangius och 12 edsvurna nämndemän närvarande. Den 37-åriga Karin, Pål Pålssons hustru i Ärsta, Dal, inkallades inför sittande rätt den 21 oktober. Enligt Hornaeus d - y. övertalades Karin med fler kvinnor, att erkänna trolldomsbrott

¹⁰⁰ Rannsakningar, s. 7

¹⁰¹ Rannsakningar, s. 7

¹⁰² Rannsakningar, s. 7

¹⁰³ Anteckningsbok, s. 16

¹⁰⁴ Rannsakningar, s. 78

och anklaga andra, med löftet om att få bli begravd på kyrkogården – ”ett vittne om säker salighet, hur oanständig levnaden och försmädligt dödssättet än varit”.¹⁰⁵

Vi har sett tidigare att trolldomsanklagelser ofta riktades till samma släkter. Ankarloo menar att vaga rykten om trolldom kunde funnits i vissa släkter under lång tid, men före de stora trolldomsprocessernas tid var det inte så enkelt att gå tillrätta med misstänkta, då trolldomsanklagelser kunde stämpas som förtal. Trolldomsstämpel kunde på så sätt finnas under generationer i dessa släkter utan att det syns i de rättsliga källorna. Dessa rykten blossade nu, under ”blåkullprocesserna” upp, när det var barnens vittnesmål som stod i fokus. Anklagelser kom nu att riktas mot de sedan länge beryktade familjerna.¹⁰⁶

Trolldomskunskapen troddes vara en överförbar kunskap som lärdes från mor och mormoder, till dotter.¹⁰⁷ Därför tog rätten starkt intryck av anklagelser från de egna barnen.¹⁰⁸ Intresset för släktskap är tydligt, redan under de första rannsakingarna som skedde i Älvdalen, där mer än hälften av de anklagade kom från endast tre släktgrenar. ”Lagens män” illustrerade nogsamt protokollen med ett antal stamträd ”av den typ som eljest är vanlig i samband med arvsskiftet, testamentstvisten och äktenskap i förbjudna leder”.¹⁰⁹ Ankarloo noterar att man i Torsåker återupptog rannsakingarna mot varje anklagad individ flera gånger. En nekande kunde därmed konfronteras med en medanklagad, *complices*, som redan erkänt brott. Den vittnande medbrottslingen, som själv blivit rannsakad och bekant på ett tidigt stadium fungerade då som kronvittne.¹¹⁰ Som sådan föreställdes hustru Karin och det hela slutade med att ett sextiotal personer från en och samma släkt stod anklagade för trolldom.

Som vi sett framställs trollkonan som en fiende i den sociala gruppen. Hon är en motståndare till allt det ”goda” som gemenskapen representerar – hon stjälar grannarnas mjölk, och kan genom sin makt få björnen att anfälla grannens boskap. Hon åstadkommer medvetet sjukdomar istället för hälsa. Dessutom är hon ofta beryktad genom sin släkt.¹¹¹ Trollkonorna ansågs vara läkekunniga, och troddes därmed också kunna använda sina kunskaper till att förgöra både vuxna och barn. Tolvmännen Per och Nils intygar att hustru Margareta i Lästa, Dal, trettio år tidigare nästan orsakade deras mors död. Modern hade uppsökt Margareta för hjälp medan de andra var i kyrkan. Margareta hade då givit henne en ”sup brännvin”, varpå modern blivit ”sjuk invärtes”. Modern hotade därefter att ange Margareta för rätten om hon inte genast gjorde henne frisk igen. Margareta tog då modern upp till badstugan och hon fick genast hälsan tillbaka. Tolvmännen anklagar nu Margareta för att hon inte skulle ha botat deras mor om denne inte hade hotat med rättsliga åtgärder. Även kaplan Laurentius Hornaeus

¹⁰⁵ Anteckningsbok, s. 77

¹⁰⁶ Ankarloo, 1984, s. 278

¹⁰⁷ Gothe, 1993(1943), s. 149

¹⁰⁸ Ankarloo, 1984, s. 275

¹⁰⁹ Ankarloo, 1984, s. 275-276

¹¹⁰ Ankarloo, 1984, s. 298

¹¹¹ Vid afrikanska häxprocesser i modern tid har Auslander noterat att de anklagade kvinnorna ses som destruktiva och omoraliska individer, verksamma i mörkret och kapabla att åstadkomma missfall och sterilitet. Häxan verkar i ”nattvärlden” och skadar samhällets ekonomi genom att undergräva och hejda det ekonomiska ”flödet”. Hornborg, s. 66

påstår att Margareta orsakat kroppsliga skador på sin svärfar, gamle Herr Olof, som hon enligt prästen hade ”förgjort på något sätt”.¹¹²

Margareta, Erik Olssons hustru i Ålsta, sades i Blåkulla har fött ett barn som hon sönderhackat och kastat i kitteln. Från spädbarnets fett tar hon smörjelsen till sitt horn. När Margareta för barnen från samhället till Blåkulla lägger hon i dess ställe antingen en klabb eller ett vedstycke, sägandes: ”Jag skapar kroppen och faen giver anden”. När hon har smort och satt sig och barnen uppå säger hon ”Upp, Upp till helvetis!”.¹¹³

En egenskap som berättelserna om Blåkulla speglar är begär till lyx och njutning. Detta framgår i källorna vad gäller hustru Anna, Per Perssons hustru i Näs. Hon berättar hur hon introducerades i trolldomskonsten av den sedan länge döda trollkonan Brita. Det hela började med att Brita föreslog att Anna skulle lägga träkol i smörkärnan, vilket Anna också gjorde. När hon så hade blivit förvillad i sin kristna tro, följde hon med Brita till Blåkulla där hon upptogs i Djävulens tjänst genom att Brita presenterade henne med orden: ”Jag för till dig en själ, Välkommen själ!”. Så lovades Satan trohet och Anna fick där tre riksdaler som hon köpte en mössa för.¹¹⁴ Enligt dåtida föreställning gagnade paktens med djävulen kvinnans hushåll i form av smörlycka, god mjölkproduktion etc. medan den manliga kontakten med den onde, resulterade i en för mannen ökad prestige, hälsa, pengar, tobak etc.¹¹⁵

I Blåkulla har trollkonorna ibland vackra, dyrbara kläder av sammet och siden. Skorna är vita utanpå och röda inuti. Kläderna är av guld och den lede framställs i ett vittnesmål som ”en svart karl med vita strumpor”.¹¹⁶ Blåkulla framstår som en upp- och nedvänd värld. Man dansar på huvudet, men huvudet stöter inte i golvet.¹¹⁷ Begäret efter lyx kan ses som en motsats till de kristna idealen. I protokollen noteras också ofta bristande kristendomskunskap, och man tycks även förlöjliga de okunniga kvinnorna under rannsakingen:

Denne hustru Brytha har intet något förstånd eller tro på Gud, Jesum och den helig Ande, om vad nytta de henne hava gjort eller göra kan. Säger att Jesus har henne avlat och sitter uti himmelen och håller sin fot neder på jorden.¹¹⁸

Gamla änkan Sigrid anses heller inte vara särskilt bevandrad i sin kristendomskunskap och kyrkoherden ”svor en dyr ed att hon, gamla Sigrid aldrig i kyrkan sina ögon under predikan uppehålla kan”.¹¹⁹ Sigrid kunde inte befrias från dödsstraffet då många barn hade sett henne i Blåkulla. Änkan Cecilia, ”över 90 år gammal” vägrade bekänna trolldomsbrott. ”Svarade att

¹¹² Rannsakingar, s. 78-79

¹¹³ Rannsakingar, s. 26

¹¹⁴ Rannsakingar, s. 66

¹¹⁵ Olli, 2007, s. 153

¹¹⁶ Rannsakingar, s. 19

¹¹⁷ Rannsakingar, s. 22

¹¹⁸ Rannsakingar, s. 43

¹¹⁹ Rannsakingar, s. 80

hon håller sig till själve Jesus som har skapat henne hit i världen”.¹²⁰ Cecilia var en av flera kvinnor som dog under den tid rannsakingarna pågick.

En av de anklagade, gamla pigan Stöt-Margareta, tvingades avslöja de ”läsningar” hon använt för att bota sjukdomar. I en av de magiska ramsorna uppgav hon sig således ha läst: ”Vår Herre Jesus Christus satt på en högan röst, han shiente (?) sig en grena, satte sig ner och välsignade sitt sår”. Rätten fann ramsan högst märklig och frågades ”huadh hon menar tå hon säger att Christus satt på en högan röst?”. Margareta förklarade att Jesus satt och timrade ovanpå ett högt hus. Han högg sig där ett sår som han kallade grena etc.¹²¹ Man ber henne därefter läsa ett antal besvärjelser som nogsamt nedtecknas i protokollen:

Jungfru Maria gick sig ut på en grönan löt, mötte hon sin son så söt.
Vad letar ni efter välsignade mor? Jag letar efter min mjöhumla (mjödhumle?)
ty min ko har blivit mjölkstulen och modstulen, leverstulen, lungstulen,
hjärtstulen och har på all illa farin. Vi Maria mille mor gingo båda efter råd, vill vi
bota henne båda två, vill vi taga dit malt och salt och låta i hennes mun, det skall bli bot
i samma stund. I namn Gud faders, sons och den helige andes.¹²²

När Margareta uppmanades att avslöja sin läromästare, svarade hon att hon lärt sig dessa läsningar av kyrkoherden, salig Herr Mats, på den tiden då hon tjänade hos honom. De äldre i häradsrätten protesterar högljutt och menar att kyrkoherden aldrig använt sig av sådana ”styggas” läsningar. Salig Herr Mats var nämligen en ”nytänkande man, uti Guds ord lärande och predikande”.¹²³ Intressant är att gamla Margareta är en av de få äldre anklagade kvinnor som inte avrättas. Detta trots att hon noga redovisade för sina magiska läsningar och uppenbarligen hade svag kristendoms-kunskap. ”Inga vittnen än funnits som kunna betyga henne i Blåkulla hava sett”.¹²⁴

3.1.1. Analys av egenskaperna hos de utpekade utifrån teorin om ”den andre” samt i ljuset av samhällsliga förändringar

Trollkonan var på många sätt en marginaliserad individ som representerade icke önskvärda egenskaper. Kvinnorna i denna studie anklagas bland annat för att orsaka sjukdomar, missväxt och för att sätta de oskyldiga barnens själar i fara då de fördes till djävulens Blåkulla. De anklagade framställs som syndiga och sinnliga. De stjal dyrbara matvaror från grannarna och förlustar sig i Blåkulla genom att dansa, bränna upp korn och ligga hos djävulen under bordet. De äger där dyrbarheter – föremål av guld och vackra kläder av sammet. De ”lärdas” påstod att kvinnorna och deras avlidna mödrar var trolldoms-kunniga,

¹²⁰ Rannsakingar, s. 39

¹²¹ Rannsakingar, s. 82

¹²² Rannsakingar, s. 81

¹²³ Rannsakingar, s.80 -82

¹²⁴ Rannsakingar, s. 82

”bråkiga” och att de hade använt skadlig magi för att orsaka sjukdomar hos människor. De menade sig också ha sett effekterna av denna förgöring.

Sanders poängterar att begreppet häxa och häxkraft är intimt sammankopplat med antisocialt, märkligt beteende och negativa känslor såsom fiendskap, hat och avundsjuka.¹²⁵ Trollkonan var *den andre*, en stigmatiserad individ, som visserligen befann sig inuti den samhälleliga gemenskapen men som, på ett moraliskt plan, befann sig i samhällets periferi, då hon bröt mot de uppsatta koderna och reglerna. På så sätt sågs hon som en fiende i gruppen.¹²⁶ Trollkonorna i Torsåker beskrivs som våldsamma, hämndgiriga och okristliga.

Genom barnaförandet, då trollkonan överförde de oskyldiga barnen, bort från Gud, till djävulen, undergrävde hon det framtida samhället, förklarar Oja: ”Barnen var ju de som skulle föra vidare den kristna ordning som utgjorde samhällets grundval” och därmed blev det som ursprungligen var ett brott mot Gud och religionen, i förlängningen ett brott mot samhället.¹²⁷ Pakten med djävulen innebar ett allvarligt hot mot medmänniskorna, då trollkonorna ansågs kunna stjäla mjölk och göra människor sjuka. Genom Blåkullafärder utsatte hon dessutom sina medmänniskor för allvarlig skada, genom att utnyttja dem som riddjur och bringa deras själar i fara.¹²⁸

Släktskap och tidigare trolldomsrykten är framträdande i protokollen från Torsåker. De beryktade anmödrarna framställs som både trollkunniga och ”bråkiga”, med ”stort trätorykte”. Då det endast är sex av de ca sextio anklagade i min släkt, som benämns som ”finskor” är det inte möjligt att avgöra om de utpekades på grund av det finska arvet, eller om orsakerna var andra. Det finns vissa tecken på att somliga av de finska nybyggarna och deras ättlingar uppfattades som ”orosmoment” och några påstods vara trollkunniga, långt före trolldomsrannsakningarnas tid. Det var dock långt ifrån alla finska släktingar som hade haft tidigare samröre med ”lagens långa arm”.

Jag kan se att flera av de finska anfäderna figurerar i domböckerna, anklagade både för trolldom¹²⁹ och okristligt uppförande. Redan i början av 1600-talet låg flera släktingar i fejd med varandra och tvingas flera gånger att anskaffa skyddsbrev.¹³⁰ Skyddsbrev var ett dåtida skydd eller privilegium, utfärdad av överheten. Man döms upprepade gånger för misshandel.¹³¹ Anfadern Måns ”finne” förekommer också i domböckerna från år 1630 då han hamnat i dispyt med bönderna i Jämtland. Sonen Olof¹³² anklagades för att ha svedjat över ”landamäret”. Han anklagades senare för att vara vanvördig och ha dåligt uppförande: ”Talar

¹²⁵ Sanders, 1995, s. 83-85

¹²⁶ Sanders, 1995, s. 94

¹²⁷ Oja, 1999, s. 185

¹²⁸ Oja, 1999, s. 183

¹²⁹ Finske anfadern Hans Thomasson anklagas för trolldom 1674 men undgår dödsstraff. Hans hustru Karin anklagas också, liksom parets två döttrar. Hustrun Karin avrättas 1675.

¹³⁰ Gothe, 1948, s.48

¹³¹ Hasselberg, Graningsläkter

¹³² Olof Månssons hustru, Dordi anklagas för trolldom 1674 och döms till kyrkoplikt.

med swärord och pockande”¹³³ Olofs bror, Lars dömdes 1635 ”för försmädliga ord mot lagläsare och tolvmän. Bötar 76 mark och får sitta en vecka i kistan och spisa vatten och bröd”.¹³⁴ Anfadern Kristian visman, inställdes vid tinget 1655, anklagad för trolldom.¹³⁵

De finska anmödrarna visar liten respekt för kristendomen. De säger emot rätten och en av kvinnorna utövar även fysiskt våld mot dem som vittnade mot henne. En anklagad kvinna hotar att förgöra sig och finskan Anna säger att hon ingen annan synd bedrivit än att hon en gång stulit en hare och att en gång låtit sig belägras av en ogift knekt. Kvinnorna visar ingen ånger och vägrar att erkänna trolldomsbrott.

Bilden av trollkonan som gammal, rynkig, ful, sjuk och med lyten är en 1600-talskonstruktion menar MacHaffie. Den äldre kvinnan som ofta var änka, befann sig redan i en socialt utsatt i sin position och kunde lätt bli ett offer i jakten på ”häxor”. De äldre kloka kvinnorna hade också mångårig kunskap och visste hur man kunde tillreda örter för att hjälpa sjuka. Till dessa gamla erfarna kvinnor hade man vänt sig för att få hjälp, Men de äldre kunde bli hatobjekt, om deras medicinska ordinationer inte hjälpte den sjuke.¹³⁶ Oja förklarar att många författare benämnde häxan som ”käring”, en äldre kvinna, under 1600-talet. Den äldre kvinnan representerade vidskepelse och ett förlegat och enfaldigt tankesätt. ”Också åldersmässigt ville man knyta vidskepelsen till särskilda grupper”, påpekar hon.¹³⁷ Bakom konstruktionen häxa fanns en vilja att uttrycka den egna identiteten, genom att skapa en bild av motsatsen. Häxan som *den andre* företrädde alla de egenskaper man ville ta avstånd från.¹³⁸

I protokollen framstår de äldre anklagade kvinnorna som okunniga i sina kristendomsstycken. De har ingen läskunskap och framställs som enfaldiga. De ”skaver grytorna”, dansar vid stackstolpen och rensar grisfötter. Kvinnorna uppvisade ofta stora brister i kristendoms- och katekeskunskaper: ”Vid examinerandet befanns intet förstånd i Guds kunskap hos henne”.¹³⁹

3.1.2. Summering av egenskaperna hos de utpekade utifrån teorin om ”den andre” samt i ljuset av samhälleliga förändringar

Trollkonan i Torsåker framställdes som en fiende i den sociala gruppen och är som sådan en motståndare till alla goda värden som gemenskapen representerade. Hon var självisk och illvillig då hon försatte de oskyldiga barnens själar i fara genom att föra dem, bort från den kristna gemenskapen, till djävulens *helvetis*. Hon var falsk och omoralisk då hon stal från sina medmänniskor och försatte deras själar i fara, genom att använda dem som riddjur på Blåkullafärder. Hon ägde förmågan att förgöra, var grälsjuk, enfaldig och okunnig i sin kristendomskunskap. Dessutom var hon sinnlig och syndig med en längtan efter lyx då hon i

¹³³ Gothe, 1948, s. 51

¹³⁴ Gothe, 1948, s. 52

¹³⁵ Kristian undgick straff 1655 men under trolldomsrannsakingarna 1674 blev hans mamma dödsdömd.

¹³⁶ Machaffie, 1986, s. 56-57

¹³⁷ Oja, 1999, s. 244-245

¹³⁸ Oja, 1999, s. 249

¹³⁹ Anteckningsbok, s. 63

Blåkulla klädde sig i dyrbara kläder. Hon ägde inte heller förmågan att känna sann ånger och saknade därmed förmågan att gråta ”med tårar”.

3.2. konflikter mellan generationer

Efter reformationen var det oerhört viktigt att varje familjemedlem skulle kunna stava och läsa ”i bok”. Ordet, det talade, muntliga och hörda, värderades högt. I vårt land trycktes ABC-böcker som barnen skulle lära sig att läsa utantill, samt läsa högt ur.¹⁴⁰

Såsom påpekats hade prästerna till uppgift att inpränta sann gudsfruktan, kristendoms- och katekeskunskaper hos sin församling. Prästen Jöns Hornaeus bedömer ca femtio år senare att endast ”en eller två i församlingen kunde läsa i bok”.¹⁴¹ Han har svårt att förklara det som hände. Allmogen präglades av vidskeplighet och enfaldighet i hög grad. Han tänker sig att den listige satan vid tiden började verkställa sitt tyranni. Vid tiden för trolldomsrannsakingarna, som han kallade ”det stora trollkäringsövandet” var det inte lika strängt med ”läsning och öfning i christendomen”, så barnen kunde gå i denna lära tills de fyllt 16 år, men trots det var det endast en eller två i församlingen som kunde läsa i bok.¹⁴²

Barnen i pastoratet började hålla sammankomster i speciella ”änglakammare” som inrättades i gårdarna. Det tycks handlat om en form av rollspel, där någon hade rollen som präst, en annan som klockare etc. Kanske för att försöka förstå de skrämmande och ofta obegripliga mysterier som förmedlades av kyrkan? Några av de mer försigkomna barnen började ”bruka åtskilligt gyckler för sin församling” då de gömde sig bakom draperier och täcken varifrån de med förvrängda röster ”talade om himmelen och andra ting”. Åhörarna övertygades om att det var en ängel som hade talat till dem. Det som börjat som lek, tog mer allvarliga proportioner då ”ängeln” började med predikningar av apokalyptisk art, vilket satte skräck i en del ”enfaldiga”, skriver Hornaeus. Han berättar vidare att Bozaeus - prosten i Nordingrå, - en gång besökte en sådan änglakammare. Barnen påstod att ängeln hade förutspått prostens ankomst och när denne frågade om ängeln var närvarande, påstod barnen att han ”var i vrån vid spisen, bakom täcket”. När prosten befallde ängeln att i herrans namn visa sig, såg han ”i spisvrån rök i form av en människohand”. Övertygad om att den listige djävulen var i farten, uppmanade denne kyrkans man barnen att avstå från sina ”sammankomster”. Men det var för sent, då mörkrets makter redan hade lyckats vinna två av pojkarna, konstaterar Hornaeus. Dessa båda ”lösa och oblyga skalkar” 16 och 18 år, började ”vråka omkring landet” och hade en stor beundrarsvans efter sig. Pojkarna praktiserade trollkonster. De ”mjölkade knivar och pinnar” och påstod sig vara i Blåkulla om nätterna.

Vispojarna kom sedermera till Ytterlännäs, där de besökte prästerna som ”tycktes bära nit för herranom, fast icke rättslig”, berättar Hornaeus. Prästerna lät nämligen pojkarna peka ut vilka i församlingen som varit med dem i helvetet om nätterna. De utpekade tvingades sedan

¹⁴⁰ Johansson, 1933

¹⁴¹ Johansson, 2009

¹⁴² Anteckningsbok, s. 72

berätta hur de kommit dit – på människor, käppar, kreatur och sopkvastar som de smörjde med olja från ett horn, en olja tillredd av barn som avlats i Blåkulla.

Pojkarna stod i kyrkdörren efter gudstjänsten och pekade ut häxorna. De anklagade fick ställa sig på vägens ena sida, medan de som var friade från anklagelser, ställdes på den andra sidan. De utpekade uppmanades att inställa sig inför kommissionen dagen därpå och ”ifrån den dagen finga de aldrig komma till sina barn eller hemvist”. Vispojkarna fungerade både som vittnen och angivare under rannsakingarna. De personer pojkarna påstod sig sett i helvetet, ställdes inför rätten och ”och blef sedermera af barn och mindre trowärdiga witnen öfwertygat”.¹⁴³

Under hösten 1674 tävlade de trolldomshärjade socknarna om att först ”få njuta kommissionen”. Suppliker inkom från Torsåker, som var särskilt hårt drabbat där man bad kommissionen om hjälp.¹⁴⁴ Man trodde att trollkonorna hade orsakat hungersnöd genom uttalade förbannelser:

Oron ökades dageligen genom nya intygelser af allmogen: att hela landet hotades af förödelsens styggelse, som ock väl var sannt, emedan den onde kastat allom sot i ögonen. Märkeligt var ock det, att samma tid inföllo ovanliga missväxtår och en gräseligt svår och dyr tid, vilket allt skylldes på trollkärningarna, som, efter barnens och trollgossarnas berättelser, dageligen i helvetet förbannade, bland annat allt som växte på jorden”.¹⁴⁵

Förhören tycks vara en fortsättning på de rollspel barnen roat sig med i de änglakammare som Hornaeus d - y. berättat om. Nu gäller det livet, men det tycks man inte förstå. Eller är man medvetna om de fasansfulla straff som dessa vittnesmål kommer att resultera i? Jöns Hornaeus menar att barnens vittnesmål var en hämnd för att de vuxna på ett barskt och ovärdigt sätt, hade tvingat dem att upphöra med sin ”änglalek”. Således blev detta en hämnd på den oförrätt ”de tycktes lida när de med hugg och slag drevos ifrån den nöjsamma änglakammaren”.¹⁴⁶ Ankarloo föreslår att generationsmotsättningar inom familjer i vissa fall kan ha legat till grund för anklagelser mot de äldre. ”En farmor eller mormor på undantag men med giftorätt kvar i boet kan bli föremål för irritation som övergår i hat och anklagelser”.¹⁴⁷ Han belyser denna möjlighet med att fem av åtta kvinnor i Säbrå, anklagas av sina barnbarn under rannsakingen.¹⁴⁸

¹⁴³ Anteckningsbok, s. 73-76

¹⁴⁴ Ankarloo, 1984, s. 158

¹⁴⁵ Hornaeus, 2006 (1771), s. 157-158

¹⁴⁶ Hornaeus, 2006 (1771), s. 158

¹⁴⁷ Ankarloo, 1984, s. 276

¹⁴⁸ Den för trollkonst anklagade kvinnan betraktas som en outsider och en fiende i den sociala gruppen. Hon befinner sig i gruppen, men tillhör samtidigt en annan, menar antropologen Sanders. Äldre människor är en sådan ”tvetydig” grupp, som naturligt borde respekteras för sin ålder och erfarenhet, men som i verkligheten marginaliseras i samhället. Sanders illustrerar detta med fall av häxanklagelser hos Navaho indianer under 1930-talet. 78 % av de utpekade, var äldre. De äldre upplevdes som anomalier då de fortfarande var medlemmar av samhället, men samtidigt befann sig på gränsen till döden.¹⁴⁸

3.2.1. Analys av konflikter mellan generationer utifrån teorin om "den andre" samt i ljuset av samhällliga förändringar

I barnens vittnesmål framkommer tecken på konflikt mellan generationer, samt konflikt mellan de "lärdar" och allmogen. De trolldomsanklagade kvinnorna, ofta äldre och mindre kunniga i sina kristendomsstycken, fick representera en gammal förlegad tid och värden man inte längre ville kännas vid. De vittnande barnen påstod sig i Blåkulla känna sin katekes väl och de hade där stor läskunskap. Pojken Olof hade exempelvis utläst hela 5 böcker i Blåkulla och "den 6:e var stor".

Från en antropologisk syn är häxkraft alltid sammankopplat med konflikter, hat och fiendskap, förklarar Sanders. Under svåra tider anklagas somliga människor – de marginaliserade och "antisociala" individerna, för att vara orsaken till de samhällliga problemen.¹⁴⁹ När antropologen Auslander bevittnade moderna häxjakter i östra Zambia, Afrika, var det just de äldre kvinnorna som anklagades för att ha orsakat ekonomiska problem på grund av att de ansågs "hålla tillbaka" goda ekonomiska relationer i samhället.¹⁵⁰

Många kvinnor hade tidigt pekats ut av visgossarna från Nordingrå, vilket också framgår: "Visgossarna från Nordingrå hava och fullkomligen tygat på hustru Marit att hon är en trollpacka".¹⁵¹ Rädslan för att bli angiven av släkt och grannar gjorde att kvinnorna försökte muta barnvittnena inför rättegången. Flickan Karin visar således upp en blus (en överdel) som hon fått av hustru Karin i Ålsta, för att hon "skulle henne från trollväsendet befria". Hustru Karin svarar att hon givit henne överdelen i Guds namn.¹⁵² Hustru Anna anklagas för att ha sänt ett huvudkläde till en flicka "på det hon skulle tiga".¹⁵³

Mat och andra dyrbara gåvor är ett ofta återkommande ämne i barnens vittnesmål, men dessa gåvor uppges inte vara givna av "goda", kärleksfulla kvinnor och mödrar. Pojken Jakob, 9 år säger sig i Blåkulla ha fått fem ringar och en silversked av hustru Elisabeth, som fört honom dit, men ringarna förvandlades till stickor och skeden blev till halmstrån.¹⁵⁴

Dyrbarheterna förvandlas till träflisor, halm och "spånar" i den verkliga världen. Djävulen är den rätte givaren och de vackra sakerna faller sönder och blir "till intet" bortom helvetets bedrägliga skenvärld, av överflöd och lyx: "Allt är ett bedrägligt sken och idyllen i Blåkulla hotar i varje ögonblick att bryta samman", skriver Ankarloo, som i sina studier märkt att mörkret, våldet och obehaget är ett dominerande inslag i vittnesmål, främst från Norrland och Stockholm- förmodligen för att präster och domare styrde upp dessa vittnesmål för att man

¹⁴⁹ Sanders, 1995, s. 101-102

¹⁵⁰ Hornborg, 2005, s. 63. Vid genomläsning av protokollen från Torsåker, framstår barnen som en maktfaktor. Deras anklagelser vägde tungt och var i många fall avgörande för hur domarna skulle falla, men Wallenberg Bondesson, som har studerat rannsakingar i norra Hälsingland under samma period, menar att barnens betydelse snarare var sekundär. De utnyttjade situationen så gott de kunde och agerade när de tilläts, men maktfördelningen i dåtida samhälle var av traditionellt slag. Wallenberg Bondesson, 2003, s. 120-121

¹⁵¹ Rannsakingar, s. 11

¹⁵² Rannsakingar, s. 34

¹⁵³ Rannsakingar, s. 63

¹⁵⁴ Rannsakingar, s. 4

ville anknyta till den konventionella kristna synen på helvetet.¹⁵⁵ I Blåkulla dignar borden av mat som kvinnorna lagat till barnen – korv, palt, sylta och andra godsaker. Barnen har fått massor av mat att äta men den mättar inte, eller är äckelframkallande. ”Fått där mat som är svart”¹⁵⁶ ”Erik fått i Blåkulla mat som under tuggande blev uti intet”.¹⁵⁷ Maten slogs ur en pojkes hand av en ”hög” karl som låg på golvet och kräktes.¹⁵⁸ Brita, 8 år har i Blåkulla fått pengar av sin mor, som förvandlats till spånar. Brita säger sig ”åtskilliga slags mat där ätit och aldrig blivit mätt”.¹⁵⁹ Märta, 9 år har i Blåkulla fått mat som togs ifrån henne, blivit trolovad med en karl som förvandlats till en hund. Märta har fått en guldkedja som trolovningsgåva, som förvandlats till ett halmstrå.¹⁶⁰

Barnen vittnar mot sina mödrar, mor- och farmödrar, syskon och grannar. Hustru Barbros son, Christoffer, 16 år, vittnar mot sin utmattade mor som svimmar under förhöret: ”Rätt nu var hans moder bort i Blåkulla, sedan han kom för rätten som nogsamt syntes att hon bortsvimmade”.¹⁶¹

3.2.2. Summering av konflikter mellan generationer utifrån teorin om ”den andre” samt i ljuset av samhällliga förändringar

I barnens vittnesmål är häxornas gåvor i Blåkulla framträdande. De har givit barnen god mat, dyrbara ringar, silverskedar etcetera, men allt förvandlas till spån och flisor i den verkliga världen. Jöns Hornaeus berättelse om Änglakammaren ger en sorglig inblick i hur en ”ungdomslek” fick enorma proportioner och förvandlades till blodigt allvar. Man tycks närt apokalyptiska föreställningar om en slutlig strid mellan ont och gott. Trollkonorna representerade i denna apokalyps den ondska, som nödvändigt måste avlägsnas för att gagna kollektivet. Kyrkan sade sig stå för den sanna kunskapen, men både ung och gammal, hög och låg tycks haft fallenhet för vidskeplig tro. I föreställningarna om Blåkulla som helvetet, fanns också tron på en Änglakammare, som låg intill. I denna kammare fanns gudsänglarna som beskyddade de förda barnen i Blåkulla. Ankarloo belyser hur barnens föreställning och övertygelse om dessa änglar vållade präster och domare huvudbry. På ansvarigt kyrkligt håll trodde man på fullt allvar att man stod inför en apokalyps, att det stora ”trolldomsoväsendet” kunde vara en sista uppgörelse mellan ont och gott, inför den stundande Guds dom.¹⁶²

¹⁵⁵ Ankarloo, 1984, s. 223

¹⁵⁶ Rannsakingar, s. 4

¹⁵⁷ Rannsakingar, s.5

¹⁵⁸ Rannsakingar, s. 4

¹⁵⁹ Rannsakingar, s. 8

¹⁶⁰ Rannsakingar, s. 11

¹⁶¹ Rannsakingar, s. 36

¹⁶² Ankarloo, 1984, s. 222-223

3.3. konflikter mellan kvinnor och män

Trollkonorna framställs som elaka, burdusa och de följer inte rådande normer för hur en god hustru, en god dotter och moder ska vara. Johan Olssons hustru Sigrid anklagas för att ha mjölkat ”två och ½ tunna mjölk ur sin moders lillfinger”.¹⁶³ Hon påstås därtill ha ridit tolv gånger till Blåkulla på sin egen man och ”pissat på hans skägg”.¹⁶⁴

Tolvmannen Erik Månsson framträder och vittnar mot hustru Margareta i Ålsta. Han berättar att Erik och salig Olof Abrahamsson sköt ihjäl hustru Margaretas höna ”som gjorde stor skada på åkern”. Då blev Margareta ivrig och hotade att hämnas igen, varpå följde att Olofs alla får skiljde sig från byfåren och sprang till skogs där de alla blev dödade av björn.¹⁶⁵ Hustru Margareta anklagades för att ha utövat skadlig magi mot herr Olof. Hon ansågs dessutom härstamma från en trolldomskunnig släkt, där den för länge sedan döda modern varit ”beryktad”. Protokollen berättar att Margaretas man, bonden Erik Olofsson i Ålsta träder fram och vittnar att han tvivlade redan innan han friade till sin hustru eftersom hennes ”moder var beryktad för en trollpacka”. Han rådfrågade då kyrkoherden Herr Kristoffer i Nordingrå som ansåg att han kunde fria till Margareta, vilket han också gjorde, men nu tror han fullkomligt henne vara en trollpacka, som sina barn till Satans trälär har dragit. Därför ”beder han att han måtte avskaffad bliva. Han vill aldrig mera av henne veta och i sin gård komma låta”.¹⁶⁶ Han bad således att man skulle avrätta hustrun. Det var ovanligt att äkta män riktade direkta anklagelser mot sina hustrur, belyser Ankarloo. Däremot förekom det att mannen vägrade att fria sin hustru från trolldomsanklagelser eller att han aktivt medverkade för att få henne att erkänna brott.¹⁶⁷

Av det stora antalet dödsdömda i Torsåkers pastorat, var endast tre män; David Nilsson, Nils Johansson och Erik Joensson. Anfadern Hans Tomasson anklagades för trolldom, men undslapp dödsstraff. Hans hustru, Karin avrättades dock. David i Fanom anklagades bland annat för barnaförande och för att han i Blåkulla har dansat och uppmanat sina medbrottslingar att ”nyttja benen så länge ni är här”.¹⁶⁸ Rätten noterar att David nekar under hela examen och säger att Gud hjälper honom att utstå förhören.¹⁶⁹

Jöns Hornaeus farmor, Brita Rufinia, som var kaplan Hornaeus hustru, har berättat om avrättningarna i juni 1675:

Äntligen kom de anklagades confirmerade dödsdom, varpå följde den tänkvärda blodiga executionen. De samlades alla till Torsåker, eller moderkyrkan. Där hölls fångspredikan och meddelades dem Herrens heliga nattvard. Då först började var och en av dem öppna ögonen.

¹⁶³ Rannsakingar, s. 6

¹⁶⁴ Rannsakingar, s. 6

¹⁶⁵ Rannsakingar, s.25-29

¹⁶⁶ Rannsakingar, s. 35

¹⁶⁷ Ankarloo, 1984, s. 277

¹⁶⁸ Rannsakingar, s. 20

¹⁶⁹ Rannsakingar, s. 21

Här ropades himmelsskriande hämnd över dem som förorsakat deras oskyldiga död, men här hjälper varken rop eller tårar. Föräldrar, män och bröder höllo spetsgård. De drevos, 71 stycken, av vilka endast tvenne kunde sjunga en psalm, som de under vägen upprepade sedan de sjungit den till ända. Många dånade under vägen, av matthet och dödsängslan, vilka av sina anhöriga släpades fram till rättesplatsen som ligger mitt i pastoratet, ½ mil från alla tre kyrkorna och kallas bålberget.¹⁷⁰

Man halshög de dömda nedanför berget för att den stora mängden blod inte skulle släcka elden: ”De rättades nedanför bålet, att blodet ej skulle hindra veden fatta vederbörlig eld; i dess ställe rann han strömvis utför berget”, berättar Hornaeus d - y.

Sedan de anhöriga tagit hand om de dödsdömdas kläder och släpat deras kroppar upp till bålet, gick de hem, var och en till sitt ”utan sinnesrörelse”.¹⁷¹

3.3. 1. Analys av konflikter mellan kvinnor och män utifrån teorin om ”den andre” samt i ljuset av samhällliga förändringar

Enligt Martin Luther var det ojämlika förhållandet mellan män och kvinnor ett resultat av kvinnans synd.¹⁷² Kvinnan var moraliskt svagare och lättare åtkomlig för djävulens list. Luther ansåg att trollpackorna kunde göra många onda saker, exempelvis stjäla mjölk, orsaka sjukdomar och framkalla oväder. Gentemot sådana individer kunde man inte ha något förbarmande. De måste dö.¹⁷³ Trollkonan var en fiende till kristenhet och rådande samhällsordning. Oja påpekar att hon fick, ”liksom vilden och den religiöst avvikande, stå som motsats till viktiga principer i de skrivande männens egen identitet - principer som ordning, civilisation och rationalitet”.¹⁷⁴ Trollkonorna förde sina och andras barn till helvetet. De stal sina grannars mat och orsakade sjukdomar och missväxt. När de flög till Blåkulla, lade de vedträn i sängen för att lura de äkta männen. Trollkonorna i Torsåker, liksom i övriga Europa, bröt mot alla ”goda” värderingar. Majoriteten av de anklagade var kvinnor, ofta medelålders eller äldre som utpekades för själviskt och elakt beteende. Sanders beskriver den engelska trollpackan som en bitsk, illvillig och marginaliserad individ, fylld av hat och självupptagenhet. Hon har ofta dåligt rykte för trolldom sedan tidigare och representerar ett asocialt beteende.¹⁷⁵

Att man främst valde att utsläcka kvinnoliv kom sig förmodligen delvis av att kvinnan, genom sin barnalstringsförmåga skulle kunna föda avkomma av samma sort som hon själv, eller lära upp andras barn i konsten. Trolldomskonsten ansågs gå i arv från mor till dotter. Man valde att även avlägsna kvinnans uppväxande döttrar eftersom man ville utsläcka, ”inte bara den verkligt utövade handlingen, utan också den överföringsbara kunskapen” menar Heinsohn och

¹⁷⁰ Hornaeus, 2006 (1771), s. 168

¹⁷¹ Hornaeus, 2006 (1771), s. 168

¹⁷² Machaffie, 1986, s. 64

¹⁷³ Heinemann, 2000

¹⁷⁴ Oja, 1999, s. 249

¹⁷⁵ Sanders, 1995, s. 194

Steiger.¹⁷⁶ Ankarloo belyser att trolldomen uppfattades som en färdighet, förvärvad genom lång tids övning. Trollkonsten ärvdes vanligtvis från mor till dotter.¹⁷⁷ Att avlägsna de äldre döttrarna, vars själar förmodades vara "förlorade", blev därför viktigt i kampen mot ondskan. I annat fall skulle de invigda och upplärda unga trollkonorna gå i sina mödrars "fotsår" och försätta oskyldigas själar i fara. Äkta män riktade sällan direkta anklagelser mot sina hustrur, men medverkade ibland till mer eller mindre våldsamma metoder för att få henne att erkänna. Tecken på motsättningar inom äktenskapet kan ses i protokollen från Mora, där tre av männen till avrättade kvinnor genast gifte om sig med betydligt yngre kvinnor, belyser Ankarloo.¹⁷⁸

Wallenberg Bondessons studie visar att trolldomsanklagelser mot kvinnor kunde vara avsedda som angrepp mot deras makar i lokala maktspel. Under normala förhållanden skulle konflikter mellan grannar och i familjen inte ge upphov till trolldomsanklagelser då detta kunde leda till förtalsdomar, men när det nu fanns inflytelserika aktörer inom lokalsamhället som främjade konflikt av denna karaktär, exempelvis prästerna, så kunde Blåkullamyten användas i konflikter av mer eller mindre allmän karaktär.¹⁷⁹

I Torsåker kan man se att manliga präster och tolvmän anklagade kvinnor för saker som hänt långt tidigare. Gamla "trätorykten" och rykten om trolldom lyfts fram och riktas mot kvinnorna. Vismannen Kristian Göransson hade tjugotalet år tidigare stått anklagad för trolldom, men var vid tiden för rannsakingarna död. Man anklagade och dömde istället hans mor, "Forss-finskan" Margareta, till döden. Äkta män, bröder och manliga grannar medverkade vid avrättningarna genom att se till att de dödsdömda inte skulle rymma. Man bildade "spetsgård" och föste kvinnorna mot avrättningsplatsen. Där tog man hand om deras kläder, bar de dödas kroppar upp till bålet och gick sedan hem "utan sinnesrörelse", enligt Hornaeus d - y.¹⁸⁰

I människors medvetande förekom föreställningar om Blåkulla där djävulen inte alls var lika mäktig och otäck som prästerna framställde honom – han framställs som "den fule" under bordet, eller som "en svart karl med vita strumpor".¹⁸¹ Sådana föreställningar, liksom barnens "änglalekar" och tilltron till naturmagi, skärptes hårt under rannsakingarnas tid och förvandlades till vapen. Ord som sagts på skämt, vändes mot kvinnorna under rannsakingen. Hustru Anna hade "skämtevis" sagt att Blåkullafärd kunde ske om man gick motsols runt kyrkan eller annat hus tre gånger under en torsdagskväll.¹⁸²

3.3.2. Summering av konflikter mellan kvinnor och män

¹⁷⁶ Heinsohn och Steiger, 1989, s. 152

¹⁷⁷ Ankarloo, 1984, s. 275

¹⁷⁸ Ankarloo, 1984, s. 277

¹⁷⁹ Wallenberg Bondesson, 2003, s. 148-149

¹⁸⁰ Hornaeus, 2006 (1771), s. 168

¹⁸¹ Rannsakingar, s. 18

¹⁸² Rannsakingar, s. 33

Trollkonan sågs som en fiende till kristenhet och rådande samhällsordning. Hon representerade allt det man ville ta avstånd från. Det var sällan som äkta män direkt pekade ut sina hustrur, men de försökte ofta få dem att erkänna trolldomsbrott och manliga släktingar medverkade aktivt under förhör och avrättningar. Häxan i Torsåker tycks, av olika orsaker, inte passat in i normen som den ”goda” modern, hustrun och samhällsmedborgaren. Hon var ofta beryktad för trolldom sedan tidigare, genom sin mor. Hon följde inte de rådande kristna normerna om hur en god medborgare skulle vara. Hon skämtade exempelvis om Blåkullafärd, var sedan tidigare beryktad för trolldom och var beryktad för att komma från en ”bråkig” familj. Som Wallenberg Bondesson belyst, kan trolldomsanklagelser mot kvinnorna varit avsedda som angrepp mot männen.¹⁸³ Min anfader, vismannen Kristian Göransson hade exempelvis tidigare stått anklagad för trolldom, men vid tiden för rannsakingarna var han död och man avrättade istället hans mor, Margareta i Forsed.

3.4. konflikter mellan kyrkan/överheten och allmogen

Makten låg i den världsliga rättens och även i prästernas händer, men makten fanns även på gräsrotsnivå. I de gamla protokollen framkommer att allmogen använde den makt som stod dem till buds, för att bidra till ett bättre och renare samhälle. Barn och barnbarn vittnar mot sina mödrar och mor/far- mödrar. Syskon vittnar mot varandra och i ett fall ber en man att hans hustru ska avrättas, övertygad om att hon är allierad med djävulen. Olli betonar att det inte handlade om två rivaliserande kulturer där en bestod av ”eliten” och den andra utgjordes av ”folket”. Hon belyser att de underordnade klassernas och de härskandes kultur har ömsesidigt samverkat och påverkat varandra.¹⁸⁴ Den folkliga religiösa föreställningen var inte lika statisk som teologernas och innehöll alternativa synsätt. Ibland sågs till och med djävulen som mer kontaktbar och hjälpare än Gud.¹⁸⁵

Enligt dåtida rådande övertygelse, måste trollkonorna - de grova brottslingarna med förtappade själar, avlägsnas från församlingen och jordelivet. Någon möjlighet att dessa skulle försonas med församlingen och återanpassas till samhället, fanns inte. Motivet för att rätta de dödsdömda med yxa och sedan bränna deras kroppar på bål, var omtanken om deras själar. En långsam död kunde försätta individens själ i fara då hon i dödsminnets stund kunde börja tvivla på Gud.¹⁸⁶

Olli belyser att verkställande av dödsstraff, liksom förekomsten av kroppsligt bestraffande bör sättas i samband med statens utövande av kontroll av undersåtarna. ”En kropp som inte var lydig, tuktrad och tillrättavisad var inte en produktiv kropp och kunde således inte vara till någon nytta för staten”. Hon menar att döds- liksom kroppsstraff skulle påminna om att varje kropp tillhörde staten och i sista hand Gud. Därför tillämpades avrättningar, kroppsstraff och

¹⁸³ Wallenberg Bondesson, 2003, s. 148-149

¹⁸⁴ Olli, 2007s. 78-79

¹⁸⁵ Olli, 2007, s. 126

¹⁸⁶ Olli, 2007, s. 70

tortyr. Hårda offentliga straff verkställdes med syftet att avskräcka andra från att begå samma brott.¹⁸⁷

Som jag tidigare har belyst, förekom flera av mina anfäder i domböckerna långt före rannsakingarnas tid i Torsåker. På olika sätt ansågs de bryta mot samhällets och kyrkans rådande normer. Anfadern Måns "finne" förekom i domböckerna redan år 1630 då han hamnat i dispyt med bönderna i Jämtland. Hans Olof¹⁸⁸ anklagades för att vara vanvördig och ha dåligt uppförande: "Talar med swärord och pockande"¹⁸⁹ Olofs bror, Lars dömdes 1635 "för försmädliga ord mot lagläsare och tolvmän. Förutom böter om 76 mark, fick Lars sitta en vecka i "kistan och spisa vatten och bröd".¹⁹⁰

Under rättegången i Torsåker 1674, noteras de anklagade kvinnornas, och ibland även de vittnande barnens nonchalans gentemot kyrka och överhet. Flera av de anklagade vägrar att erkänna brott och visar heller inga tecken på ånger, genom att fälla tårar. Tecken på avoghet mot kyrkan kan ses i protokollen, då den anklagade Karin i Ärsta avlider under pågående rannsaking: "Tolvmännen i Ytterlännäs har i dessa dagar under hennes sjukdom, bjudit henne prästen. Hon nekade och dödde utan präst."¹⁹¹

Under trolldomsmålen ses tårar som ett tecken på ånger och frånvaron av tårar som ett tecken på skuld. Tårarnas betydelse framgår ofta i protokollen: "Gråter utan tårar"¹⁹², "Bekänner, dock utan tårar"¹⁹³, "Inga tårar falla där".¹⁹⁴ Den tårlösa gråten var inte värd något, då den bevisade att brottslingen inte upplevde sann ånger. Betydelsen av individens erkännande hade sin grund i övertygelsen om att en död i obotfärdighet ledde till evig förtappelse, förklarar även Ankarloo:

Denna tro delades naturligtvis av de dömda. Det yttre tecknet på försoning med Gud, den sista nattvardsgången, förvägrades dem som fortsatte neka. Detta utgjorde i sig ett starkt påtryckningsmedel. Sådana som resignerat, som förlorat hoppet om att få leva, ville åtminstone rädda sin eviga salighet genom att samarbeta och därmed få nattvard och rum på kyrkogården.¹⁹⁵

Många kvinnor vägrade ändå att erkänna något brott och lämnade således jordelivet förskjutna av både Gud och församling och de erbjöds ingen begravning. Dessa kvinnor tycks ha haft ett inre referenssystem och andra "äro -markörer" än de som var yttre rådande. Sonen anklagar sin mor för att vara en trollkona och ber henne att bekänna sig. Hon vägrar ändå att bekänna sig men säger till sin son: "Du har gjort ett så gott dagsarbete, att din själ kan komma

¹⁸⁷ Olli, 1999, s. 56

¹⁸⁸ Olof Månssons hustru, Dordi anklagas för trolldom 1674 och döms till kyrkoplikt.

¹⁸⁹ Gothe, 1948, s. 51

¹⁹⁰ Gothe, 1948, s. 52

¹⁹¹ Rannsakingar, s. 36

¹⁹² Protokoll: s. 9

¹⁹³ Protokoll: s. 17

¹⁹⁴ Protokoll: s. 14

¹⁹⁵ Ankarloo:1972, s. 218

till Guds rike”.¹⁹⁶ Åter kallades Hustru Barbro¹⁹⁷ i Daglös till bekännelse men fast hennes son Nils med tårar övertygade henne, stod hon dock i sin obotfärdighet.¹⁹⁸ ”Varken prästerna eller rätten kunde övervinna denne hustru Barbro till någon bekännelse, stått under rannsakingen förhärdad och inga tårar fälla kunde”.¹⁹⁹ ”Men hon står i sin obotfärdighet och nekar så att stockar och stenar faller, istället för tårar”.²⁰⁰

Wallenberg Bondesson har uppmärksammat att många vittnesmål innehåller mer eller mindre förtäckt kritik och anser att flera av inslagen i berättelserna om Blåkulla är värda att stanna något vid. Här återfinns mer eller mindre förtäckt kritik mot kontrollen av den sociala samvaron, liksom aggression mot vuxenhet och överhet.²⁰¹ I Torsåkers protokoll påstår exempelvis vittnet Olof, 15 år, att pojken Olle är länsman i Blåkulla och hans bror, Lasse är där präst. Pojken Pelle, 13 år, intygar att hustru Margareta i Blåkulla har hotat kaplan Hornaeus och han har hört trollpackorna säga till satan: ”Vi skall tro på dig och icke akta de lögnare, prästerna, som rannsaka efter oss. De är lika goda de, som timmermannens son, som är där uti en kammare”.²⁰²

Att tolvmän, präster och allmoge hade en framträdande roll, genom att medverka med anklagelser mot de anklagade, framgår av protokollen. Kaplan Hornaeus medverkade aktivt för att de anklagade skulle bekänna och han tvingade barnen att vittna genom hot. Om barnen vägrade, lät han hugga håll i isen, knöt ett rep kring barnens midja och tvingade ner dem i vattnet. De mindre barnen stoppade han in i en bakugn, lade halm utanför och hotade att tända eld. ”Jag minns en del av dessa vittnen, som genom slika hårda medfarter voro hälsolösa i all sin tid”, skriver barnbarnet Jöns Hornaeus många senare.²⁰³ Hornaeus d - y. menar att prästens hot och misshandel av barnen, var anledningen till att de vittnade mot sina föräldrar och syskon. Därtill menade han att satan hade utplånat all kärlek mellan makar, syskon och föräldrar, vilket också bidrog till att man vittnade mot varandra.²⁰⁴

Vid flera tillfällen framgår det att de anklagade blivit bearbetade av ”Herr Lars” under rannsakingen. Efter privat examen med prästerna utpekar flera vittnen sina närmaste som häxor: ”Omsider, förmedelst prästernas examen, bekänner flickan Cecilia att hennes moder, hustru Anna haft smörjehornet och för henne och hennes syskon (till Blåkulla)”.²⁰⁵ Även Ella bekänner ”omsider efter långsam examen” att hon sett sin mor stå stilla vid dörren i Blåkulla.²⁰⁶

¹⁹⁶ Protokoll, s. 25

¹⁹⁷ Barbro avrättades 1675, liksom hennes dotter Kerstin, sonhustrun Anna, systemen Sara och systemen Ella

¹⁹⁸ Anteckningsbok: s. 60

¹⁹⁹ Protokoll: sid. 57

²⁰⁰ Anteckningsbok: s. 27

²⁰¹ Wallenberg Bondesson, 2003, s. 99

²⁰² Rannsakingar s. 33

²⁰³ Åberg, 1989, s. 74

²⁰⁴ Hornaeus, 1935, s. 159

²⁰⁵ Rannsakingar, s. 16

²⁰⁶ Rannsakingar, s. 14

De hårdnackade och obotfärdiga trollkonorna som vägrar erkänna brott behandlas också. Hustru Margareta ställdes under ”examen privatim” då prästerna försökte övertala henne att erkänna.²⁰⁷ I somliga fall hjälpte inte examen. Trollkonan och hennes dotter gavs då ”dilation under vakt till morgon att bekänna sig”.²⁰⁸ Förargelse mot rätten var i sig en straffbar handling under denna tid. Anklagade som på olika sätt förargat rätten, straffades genom att plikta med kroppen. Så gjorde pigan Malin som vägrade erkänna att hennes mor var en häxa: ”8 vuxna män övertygade henne vid kungliga kommissionsrätten. Men hon sade att de vittnade såsom dårar, därför skall hon plikta med kroppen, nämligen sättas i stocken och slås med ris, 12 slag”.²⁰⁹ Även pigan Märta Nilsson dotter pliktade med kroppen, 18 risslag.²¹⁰

De äldre var ofta analfabeter och kanske blev de ”obildade och enfaldiga” gummornas och gubbarnas magiska värld störande när Ordet, det talade och skrivna gjorde sitt intåg. Därmed öppnades dörren till en annan och mer ”sannare” kunskap. Under medeltiden började man förkasta magin som icke-religion, förklarar Ankarloo. Religiösa tankeformer var centrala och förhärskande. Detta kan jämföras med dagens syn då vi förkastar magi som icke-vetenskap. Under ”häxornas” tid var vidskepelse alla de handlingar och tros-element som låg utanför och stod i motsats till den kristna läran, men idag betyder vidskepelse motsatsen till vetenskap och logik: ”Efter att ha betytt icke-religion kom begreppet alltså så småningom att få innebörden ”irrationell” eller ”icke-vetenskaplig”. I båda fallen får sanningen sin innebörd med hänvisning till sin motsats, det osanna”²¹¹

3.4. 1. Analys av konflikter mellan kyrkan och allmogen utifrån teorin om ”den andre” samt i ljuset av samhällliga förändringar

Magi och vidskepelse kom vid mitten av 1600-talet att betraktas som motsats till det protestantiska, upplysta och förnuftiga samhället, påpekar Oja. De som fortfarande hade tilltro till och praktiserade magi förpassades till den hånade gruppen de *vidskepliga andra*.²¹² När 1600-talets häxförföljelser pågick var den kristna teologin synonymt med vetenskap och sann kunskap. I protokollen framgår det att man ansåg sig stå för moderna ideal och nytt tänkande, till skillnad mot trollkonorna som ansågs vara både enfaldiga och omoderna.²¹³ Oja beskriver hur man, genom att förvisa vidskepelsen till historien, markerade ett avstånd mellan den egna och den gamla vidskepliga tiden:

Strävan att lägga avstånd mellan sig själv och den gamla vidskepelsen var tydligt nedsättande gentemot den föregående tiden. Det var frågan om en mörk och fasansfull

²⁰⁷ Rannsakingar, s. 39

²⁰⁸ Rannsakingar, s. 38

²⁰⁹ Anteckningsbok, s.13

²¹⁰ Anteckningsbok, s. 53

²¹¹ Ankarloo, 2007, s. 48

²¹² Oja, 1999, s. 292

²¹³ Rannsakingar, s.80 -82

fortid som man var glad att ha bakom sig.²¹⁴

Från slutet av 1600-talet markerade de lärda ett tydligt avstånd till det magiska. Oja belyser hur de *vidskepliga andra* representerades av kvinnor, barn, samer och lösdrivare – enfaldiga och lättrogna individer som förlöjligades och framhölls som en lämplig kontrast till de förnuftiga och upplysta männen. De vidskepliga andra uppstod som konstruktion när de lärda, de högre skikten, tog avstånd från traditionella föreställningar och seder.²¹⁵

Historikern Hugh Trevor-Roper menar att systematiska häxförföljelser uppstod i samhällen där det fanns sociala spänningar mellan samhället i stort och minoritetsgrupper som vägrade att låta sig assimileras religiöst, språkligt och etniskt.²¹⁶ Enligt Trevor-Roper var häxförföljelser ett uttryck för samhällsliga spänningar, ett krisfenomen i en tid då reformation och motreformation ”markerar en intellektuell regression”. Den medeltida världsbilden, vari häxmyten ingick, måste tvunget förintas.²¹⁷

Ett stort antal av de anklagade och dödsdömda i Torsåker härstammade från Savolax, trots att endast sex personer benämndes som finska vid rannsakingarna 1674. Skogsfinnarna hade, bland annat på grund av språksvårigheter och stora avstånd till kyrkan, ett rykte om att vara okristliga. De höll i högre grad fast vid förkristna, magiska sedvänjor. Arvet från den östfinska kulturen kan delvis ha inverkat då kyrka och världslig makt utpekade somliga människor som häxor i Torsåker. Som vi har sett framställs de anklagade kvinnorna, med skogsfinskt ursprung, som mer nonchalanta gentemot ”överheten” och den kristna tron. I handlingarna framgår att vissa individer aktivt utövade de magiska sedvänjorna, som vismän, och man talade vid tiden för rannsakingarna endast det finska språket. Vismännen framställs i en text från 1700-talet, som udda och inte särskilt sympatiska. De är försedda med amuletter, ormhuvuden och människohuvudskallar. Författaren skriver att ingen tors reta dessa ”allvetande herrar, ty då rasa de, bita tänderna, deras hår resa sig”.²¹⁸ ”Björnstämning” var en form av skadlig magi som endast brukades av skogsfinnarna. I rannsakingens protokoll från Torsåker framgår att hustru Margareta anklagas för att ha brukat denna form av förgörelsemagi.

I protokollen framgår att kvinnorna och deras avlidna mödrar var trolldomskunniga, ”bråkiga” och okristliga. Dessa rykten hade i flera fall uppkommit långt före trolldomsrannsakingarnas tid. Ankarloo påpekar att trolldomsrykten kunde ha funnits i vissa släkter under lång tid, men att anklaga någon för trolldom kunde före häxprocessernas tid stämplas som förtal, varför man inte alltid vågade gå vidare med sina anklagelser. Anklagelser kom under

²¹⁴ Oja, 1999, s. 248

²¹⁵ Oja, 1999, s. 292-293

²¹⁶ Ankarloo, 1984, s. 263

²¹⁷ Ankarloo, 1984, s. 16

²¹⁸ Af Klintberg och Alver, 1980, s. 70

rannsakingarna 1674 att riktas mot de sedan länge beryktade familjerna.²¹⁹

Vid läsning av rannsakningsprotokollen från Torsåker är de anklagade kvinnorna och de vittnande barnen framträdande. Detta noterar även Wallenberg Bondesson, som studerat rannsakingar i Hälsingland, men hon påpekar att bilden förändras om man studerar annat material, exempelvis socknarnas kommunikation med domkapitlet. Då förändras bilden och de förtroendevalda, prästerna och tjänstemännens engagemang tydliggörs. Myten om Blåkulla blev en utmärkt maktresurs, ett vapen i kampen om makt och inflytande inom lokala eliter, menar hon. Som maktresurs hade denna myt många användningsområden. Vardagliga, materiella konflikter kom till ytan och tolkades som en kamp mellan det onda och det goda.²²⁰ Vittnesmålen visar således tecken på maktkamp mellan samhällsgrupper, liksom mellan män och kvinnor.²²¹

I Torsåker ansåg man att barnens andliga och kroppsliga välfärd var i fara, varför man i skrivelser anhöll om den kungliga kommissionens snara hjälp. Värt att påpeka är att det var de skrivkunniga prästerna som författade dessa skrivelser. Jordägare, med anknytning till kyrka, häradsrätt och lokalförvaltning utgjorde den ledande gruppen, den grupp som fick komma till tals och företräda allmogen. Det framgår inte om dessa värderingar delades av samtliga samhällslager, påpekar Ankarloo. Han menar att de kloka gummorna omgavs av vördnad som lätt kunde gå över i fruktan. En sådan fruktan kunde i tider som denna, resultera i en hämndlysten opinion, företrädd av föräldrar och anhöriga till de förda barnen. Det är också denna opinion som nådde och påverkade myndigheternas handlande.²²²

Bakom angivandet och den stora opinionen fanns en föreställning om att avskaffandet av trollkonorna var nödvändigt för att säkra den egna gruppens existens. Lindgren förklarar att våldshandlingar i religionens namn i vissa fall kan legitimeras moraliskt om man tror att man genom dessa handlingar kan säkra grundläggande samhälleliga värden.²²³ Här avsäger man sig ofta ansvaret för våldets konsekvenser och förskjuter ansvaret till någon annan, i det här fallet djävulen. För att komma över det inre motståndet mot att plåga och döda andra människor krävs avhumanisering av offret. Detta sker genom att man berövar offret allt människovärde och reducerar henne till ett objekt utan mänskliga egenskaper.²²⁴ Dualistiska meningssystem och skarpa gränsdragningar mellan den egna gruppen och ”de andra” skapar distans och minskar medlidandet mot de andra, som beskylls för att vara orsak till problemen. Om dessa individer har berövats sitt människovärde och placerats under kategorin ”de onda”,

²¹⁹ Ankarloo, 1984, s. 278

²²⁰ Wallenberg Bondesson, 2003, s. 120-121

²²¹ Genom rannsakingen kunde vittnen förmedla en välriktad kritik mot kyrka och ”överhet”, utan att själva behöva stå för sina ord, då det var häxorna som var ansvariga. Vittnen påstår exempelvis att satan har lovat att skydda dem som inte bekänner sig. De ska då få leva ”och kungliga kommissionen kan intet få någon makt över dem”. Rannsakingar, s. 32

²²² Ankarloo, 1984, s. 311

²²³ Lindgren, 2003, s. 191

²²⁴ Lindgren, 2003, s. 196-197

är det lättare att legitimera fysiskt våld.²²⁵

3.4.2. Summering av konflikter mellan kyrkan och allmogen

Under trolldomsrannsakingarnas tid i Torsåker, var det inte främmande för allmogen att försöka blidka och påverka händelser genom magi som kombinerades med kristna element, men i en tid då den kristna teologin ansågs representera modern vetenskap och nytt tänkande, framstod trollkonorna som enfaldiga och okunniga. Från mitten av 1600-talet uppfattades folklig magi som motsats till det protestantiska, upplysta och förnuftiga samhället och de som fortfarande hade tilltro till och praktiserade magi förpassades till den hånade gruppen de *vidskepliga andra*.²²⁶ Många av de för trolldom anklagade personerna i Torsåker hade anor från öst-finska Savolax och flera framställdes under häxprocesserna som bråkiga, trollkunniga och okristliga. Trots att ett erkännande skulle inneburet att de anklagade kvinnorna fått mottaga nattvard, ett yttre tecken på försoning med Gud, vägrade somliga att erkänna något brott och lämnade således jordelivet, förskjutna av både Gud och församling och de erbjöds ingen begravning. Dessa kvinnor tycks ha haft ett inre referenssystem och andra ”äro - markörer” än de som var yttre rådande; ”Men hon står i sin obotfärdighet och nekar så att stockar och stenar faller, istället för tårar”²²⁷

Trots det nya, moderna synsättet, fritt från magi, levde rädslan för trolldomens möjliga skadeverkningar kvar i medvetandet hos både ”hög” och ”låg”. Blåkullamyten blev ett vapen i kampen om makt och inflytande inom lokala eliter, som Bondesson påpekat. Vardagliga, materiella konflikter kom till ytan och tolkades här som en kamp mellan det onda och det goda.²²⁸ Skulden för missväxt och svårigheter i det lilla ångermanländska samhället lades på trollkonorna, som anklagades för att i sina magiska läsningar ”dagligen förbanna jorden och allt som lever därpå”.²²⁹ Det var visserligen de skrivkunniga prästerna som förde fram allmogens talan, men bakom dessa skrivelser fanns en hämndlysten opinion av anhöriga till de ”förda” barnen som nådde och påverkade myndigheternas handlande, poängterar Ankarloo.²³⁰

4. Avslutande diskussion

Den här studien berör min egen släkt, där ca sextio personer anklagades för trolldom och där rykten om trolldom förekommit i flera generationer före häxprocessernas tid. Mitt uppsatsarbete har tagit sin utgångspunkt i uppfattningen att de svenska häxprocesserna hade ett flertal samverkande orsaker, - exempelvis samhälleliga förändringar och religiösa samt sociala spänningar. Jag har valt att tolka häxprocesserna utifrån teorin att samhälleliga förändringar och dåliga tider kan skapa förföljelser, och jag har även valt att tolka utpekandet

²²⁵ Lindgren, 2003, s. 211

²²⁶ Oja, 1999, s. 292

²²⁷ Anteckningsbok: s. 27

²²⁸ Wallenberg Bondesson, 2003, s. 120-121

²²⁹ Hornaeus, 2006 (1771), s. 157-158

²³⁰ Ankarloo, 1984, s. 311

av vissa personer som häxor inom ramen för teorier om ”den andre”. Min undersökning bekräftar teorin om att de svenska häxprocesserna hade ett flertal samverkande orsaker, exempelvis samhälleliga förändringar och religiösa samt sociala spänningar.

Vi måste se häxan som en social konstruktion och bakom denna konstruktion fanns en vilja att uttrycka den egna identiteten, genom att skapa en bild av motsatsen. Detta har ett flertal forskare belyst, exempelvis Linda Oja som menar att häxan, i egenskap av *den andre*, företrädde alla de egenskaper man ville ta avstånd från.²³¹

Föreställningar kring den andre kan befrämja våld och konflikter. Religionspsykologen Tomas Lindgren förklarar att alla våldsamma konflikter förutsätter ett ”vi” och ett ”dem”. Det är således tanken på ”de andra” som de *annorlunda*, som är grunden för konflikter, liksom apokalyptiska föreställningar om det goda som segrar över det onda.²³²

Föreställningar om häxan som allierad med djävulen började florerat i Europa under slutet av medeltiden, men det var inte förrän under senare hälften av 1600-talet som omfattande häxprocesser förekom i Sverige.²³³ Genom reformationen ”skärptes” den kristna tron genom att man avlägsnade alla mellanhänder i form av tilltro till mirakel och förböner till helgon. All vidskeplighet sågs som ”omodernt” och enfaldigt i en tid då teologin utgjorde den sanna vetenskapen. Samtidigt fanns gammal folketro och vidskepelse kvar i människans föreställningsvärld och levde sida vid sida av denna. Detta skapade samhälleliga och religiösa spänningar.

Folklig vidskepelse betraktades nu som hädelse, riktad direkt mot det heliga och sådana skadliga föreställningar ansågs i förlängningen hota nationens hela existens, genom att de väckte Guds vrede. Den kristna kyrkan såg trolldom och vidskepelse som konkurrerande aktiviteter, - aktiviteter som hotade hela den kristna samhällsordningen och det gudomliga majestätet, menar Ankarloo.²³⁴

Kyrka och stat samarbetade för att hålla lutherdomen ren från all skadlig tro. Den kristna religionen blev här ett verktyg för att upprätthålla statsmakten, samtidigt som kyrkan stod för den grundläggande världsbilden menar Olli.²³⁵ Trolldomsbrottets kärna var *maleficium*, förgörelse, med bistånd från djävulen.²³⁶ Utövare av trolldom kom att betraktas som direkta fiender mot Gud, kristenheten och rådande ordning.²³⁷ I de svenska häxprocesserna var *pactum*, barnaförande, en central företeelse och var också anledningen till att man, med alla medel försökte rädda de små barnens själar.²³⁸ Genom barnaförandet, då trollkonan överförde de oskyldiga barnen, bort från Gud, till djävulen, undergrävde hon det framtida samhället: ”Barnen var ju de som skulle föra vidare den kristna ordning som utgjorde samhällets

²³¹ Oja, 1999, s. 249

²³² Lindgren, 2011, Religion, fundamentalism och våld, Umeå universitet

²³³ Åberg, 1989, s. 69

²³⁴ Ankarloo, 1984, s. 22

²³⁵ Olli, 2007, s. 77

²³⁶ Ankarloo, 2007, s.178-179

²³⁷ Ankarloo, 2007, s. 181-182

²³⁸ Ankarloo, 2007, s. 200-202

grundval”, förklarar Oja. Det som ursprungligen var ett brott mot Gud och religionen, blev således, i förlängningen, ett brott mot hela samhället.²³⁹

Majoriteten av de individer som avrättades för trolldom i vårt land var kvinnor. Häxförföljelserna nådde sin kulmen år 1675 och den socken som drabbades hårdast av häxprocesserna, var Torsåker i Ångermanland där 71 personer avrättades. Ca 60 av de anklagade tillhörde samma släkt. Det samhälle vari de ångermanländska häxprocesserna utspelades, var ett samhälle i förändring. Studier av rättegångsprotokollen visar att man befann sig i en brytningstid mellan gammalt och nytt tänkande.

1600-talets trollkona var en stigmatiserad individ som betraktades som en fiende till kristenhet och rådande samhällsordning. Hon representerade icke önskvärda egenskaper och ett enfaldigt, förlegat tankesätt. Trollkonan statuerade exempel för de handlingar och troselement som låg utanför, och som stod i motsats till den kristna läran,²⁴⁰ Häxan i Torsåker, liksom häxan i alla samhällen, under alla tider, betraktades som en fiende i den sociala gruppen och som sådan var hon en motståndare till allt det ”goda” som gemenskapen representerade. Hon var självisk, omoralisk, dunkel, ilsken, fientlig, avundsjuk och hämndgirig. Hon stal grannarnas mjölk, välmående och lycka. Hon åstadkom medvetet sjukdomar istället för hälsa. Dessutom var hon ofta beryktad genom sin släkt.²⁴¹

Trolldomskunskapen troddes vara en överförbar kunskap som lärdes från mor och mormoder, till dotter.²⁴² Rätten tog därför starkt intryck av anklagelser från de egna barnen.²⁴³ De äldsta trollkonorna ansågs vara de allra ”farligaste” med sin stora arsenal av trolldomskunskap som förvärvats genom åren.²⁴⁴ Ankarloo menar att somliga släkter kan ha burit en ”trolldomsstämpel” i flera generationer, utan att detta framgår i rättskällorna. Under häxprocessernas tid vändes dessa anklagelser mot dem.²⁴⁵

Flera års missväxt hade utarmat allmogen i Ångermanland och man livnärde sig på ”onaturlig” föda, ”såsom bark och alderknopp” när Karl XI:s trolldomskommission skulle inleda rannsakingarna 1674. I Torsåker beskyllde präster och allmoge trollkonorna för de svåra tiderna och det fanns tecken på att man närde apokalyptiska föreställningar kring en slutgiltig strid mellan gott och ont. Varje individs handlande påverkade hela det samhälle hon ingick i, under tidigmodern tid. Om en individ begick brott, trodde man att Guds kollektiva straff kunde drabba hela samhället.²⁴⁶ Ett omoraliskt leverne och begångna synder kunde

²³⁹ Oja, 1999, s. 185

²⁴⁰ Ankarloo, 2007, s. 48

²⁴¹ Vid afrikanska häxprocesser i modern tid har Auslander beskrivit att de anklagade kvinnorna ses som destruktiva och omoraliska individer, verksamma i mörkret och kapabla att åstadkomma missfall och sterilitet. Häxan verkar i ”nattvärlden” och skadar samhällets ekonomi genom att undergräva och hejda det ekonomiska ”flödet”. Hornborg, s. 66

²⁴² Gothe, 1993(1943), s. 149

²⁴³ Ankarloo, 1984, s. 275

²⁴⁴ Sanders, 1995, s. 101

²⁴⁵ Ankarloo, 1984, s. 284

²⁴⁶ Olli, 2007, s. 124

således resultera i hungersnöd, sjukdomar och andra plågor.²⁴⁷

Det är inte sannolikt att det som hände i Torsåker 1674-1675 kommer att hända igen. Dessvärre sker alltjämt våldsamma konflikter i religionens namn. Det gemensamma för dessa konflikter är att de förutsätter ett ”vi” och ett ”dem” - en föreställning om ”de andra” som de *annorlunda*. Vi har sett att detta tänkande är själva grunden för konflikter. Kombinerat ett sådant tänkande med apokalyptiska föreställningar om att det goda kommer att segra över det onda, då finns förutsättningar för en religionskonflikt, men det är inte själva religionen som ligger till grund för våldsamt beteende.²⁴⁸ Dock kan våld legitimeras om de som befinner sig utanför den religiösa gruppen, betraktas som moraliskt och andligt defekta eller om man tror sig leva i slutet av en period, då en gudomlig strid om det goda och onda kommer att slutföras, som innebär fördelar för den egna gruppen. All form av våld kräver en avhumanisering av offret där han/hon fråntas alla subjektiva värden. Om en grupp upplever sig vara utvald och åtnjuter sociopolitiska fördelar, rikedom och makt, kan religiöst våld legitimeras.²⁴⁹

Även om vi numera har övergivit föreställningar om häxor och skadegörelse på övernaturlig väg, existerar fortfarande föreställningar om att vissa människor, ofta etniska minoriteter, utgör ett hot mot vår samhälleliga grupp, menar Sanders. Dessa individer är dagens häxor, ”de andra”, som av olika anledningar inte passar in och därför förvägras fullt inträde i den samhälleliga gemenskapen. När sådana föreställningar används i politiska och ekonomiska syften kan de utsätta grupperna stigmatiseras och utpekade som skyldiga till olika samhälleliga problem, såsom 1600-talets trollkona gjordes ansvarig för exempelvis missväxt.²⁵⁰

Den sorgliga häxprocessen i Torsåker påminner om den gamla sagan om mamman som inte kunde förmå pojken att göra det ”rätta”, det vill säga, gå till skolan, utan att involvera en lång rad varelser och ting, som i slutet av sagan ger sig på varandra i en kedjereaktion.²⁵¹ Trolldomsprocessens bakomliggande drivkraft var inte ondska och en vilja att avliva människor, istället en förtvivlad föreställning om att folket med alla medel måste manas till ett ärbart och hederligt liv enligt den kristna läran. I denna kamp, där ära och heder var central, blev många individer både offer och förövare. Olli påpekar att de interna kontrollmekanismerna i bondesamhället omfattade alla undersåtar, inte endast dem som var utsedda till statens tjänare. Alla förväntades stå till statsmaktens tjänst och fungera som angivare när det krävdes av dem.²⁵²

Hornaes d - y. menar i sin skrift att barnens vittnesmål faktiskt var en hämnd för att de vuxna tvingade dem att upphöra med sin ”änglalek”, en hämnd på den oförrätt ”de tycktes lida när

²⁴⁷ Olli, 2007, s. 92

²⁴⁸ Lindgren, 2011, Religion, fundamentalism och våld, Umeå universitet

²⁴⁹ Lincoln, 2012, s. 83-88

²⁵⁰ Sanders, 1995, s. 205-207

²⁵¹ ”...”Katten på råttan, och råttan på repet, och repet på oxen, och oxen på vattnet, och vattnet på elden och elden på riset, och riset på pojken och pojken gick till skolan”.

²⁵² Olli, 2007 s. 56

de med hugg och slag drevos ifrån den nöjsamma änglakammaren”.²⁵³ Som jag ser det, blev barnen, de maktlösa offren, som hårdhänt tvingades till vittnesmål av prästen Laurentius Hornaeus, inför rätten väldigt mäktiga. Deras anklagelser vägde tungt och var i många fall avgörande för hur domarna skulle falla, men jag håller med Wallenberg Bondesson som menar att barnens betydelse var sekundär och att de utnyttjade situationen så gott de kunde. ”Blåkullamyten” var uppifrån -styrd.²⁵⁴ När man studerar barnens vittnesmål kan man även skönja mer eller mindre förtäckt kritik mot kontrollen av den sociala samvaron, liksom aggression mot vuxenhet och överhet.²⁵⁵ Wallenberg Bondesson belyser att den häxysteri som fick sitt utbrott under 1670-talet var speciell eftersom rannsakingar i trolldomsfall dittills varit mycket ovanliga, både vid världsliga och kyrkliga domstolar. Det fanns en osäkerhet om var och hur sådana brott skulle behandlas och även om prästerskapet hade viljan att bedriva en sådan disciplinering, så hade man inte alltid tillräckliga maktresurser för att kunna göra det, menar hon. Detta ger en annan bild än den traditionella bilden av allmog och överhet och är relevant när vi försöker förstå häxysterin. Maktfördelning och befogenheter i 1600-talets samhälle var inte alltid självklar.²⁵⁶ Prästerna försökte stärka sin ställning genom att genomdriva nya kungliga förordningar, men hade svårt att göra det då bönderna hade stark ställning. I en sådan oklar situation, där ingen aktör kunde dominera och maktutövning och rättigheter ständigt ifrågasattes, blev trolldomsanklagelser vapen i en kamp som ytterst handlade om makt och inflytande, fastslår hon.²⁵⁷

Den religionsstadga som tillkom 1655 har beskrivits som ett disciplineringsprogram med syfte att stävja vantro och ofog bland folket. Här var statens roll inte enbart att disciplinera, bestraffa och kontrollera. Den omfattades även av omvårdnaden för undersåtarna i syfte att forma ett väl fungerande samhälle. Man ville bevara den lutherska läran ren och fri från alternativa tolkningar, vilket innebar att möten med änglar, privat religionsutövning och annat betraktades som avfall från den lutherska läran och sågs som hädelse – ett brott mot staten då den hädande medverkade till rubbad ordning i samhället.²⁵⁸ Enligt Lutherskt tänkande skulle den världsliga ordningen utdela all yttre bestraffning. Staten och kyrkan kom att samarbeta för att upprätthålla samhällsordningen.²⁵⁹

Prästerna fungerade som en länk mellan statliga och kyrkliga myndigheter och hade till uppgift att anmäla religiösa överträdelser, samt tillrättavisa dem som for vilse i religionen. Prästerna måste undervisa sin församling i sann kristendomsundervisning, samt övervaka att irrläror inte förekom i församlingen.²⁶⁰ Nattnard förutsatte ett visst beteende, en viss kristendoms-kunskap samt föranmälan då endast de värdiga skulle få delta. Prästen måste se till att nådemedlen inte missbrukades. I annat fall skulle ”Guds straff drabba hela

²⁵³ Hornaeus, 2006 (1771), s. 158

²⁵⁴ Wallenberg Bondesson, 2003, s. 120-121

²⁵⁵ Wallenberg Bondesson, 2003, s. 99

²⁵⁶ Wallenberg Bondesson, 2003, s. 240-241

²⁵⁷ Wallenberg Bondesson, 2003, s. 243

²⁵⁸ Olli, 2007, s. 41

²⁵⁹ Olli, 2007, s. 59

²⁶⁰ Olli, 2007s. 54-55

befolkningen kollektivt” förklarar Olli.²⁶¹ Här ser jag ära och heder som en betydelsefull maktresurs, som har betydelse för hur prästerna hanterade ”trolldomsvansinnet”. Som herdar för sin hjord kände man sig tvingade att döma hårt, för att inte Guds dom skulle falla över de rättfärdiga.

Värt att minnas är att de lärda männen hade lika stor tilltro till magi som allmogen. Området hade drabbats av svår missväxt åren före rannsakingarna och med tanke på den rådande föreställningen där man trodde att Gud kunde utfärda kollektiv bestraffning genom att åstadkomma missväxt, naturkatastrofer och oväder, fanns en grogrund för misstankar och anklagelser mot de individer som på olika sätt inte passade in i mönstret av ”goda kristna”. Denna djupt rotade rädsla för kollektiv bestraffning hos allmogen, fungerade även som en drivkraft när man angav brottslingar.²⁶²

Reformationen lade grunden för ett mer patriarkaliskt samhälle och minskade kvinnans offentliga utrymme, genom lutherdomens fokusering på moderskapet såsom kvinnans centrala uppgift. Kvinnan skulle vara underställd sin make, hufvudern och vara honom lydig.²⁶³ Kvinnorna symboliserade svaghet och enfaldighet och var lätta byten för den listige Satan. Brister i kyrklighet och katekeskunskaper lyftes fram som anklagelser under rannsakingarna. Magiska läsningar och bristande kristendomskunskap förlöjligades av häradsrätten.

Jag tror att det är viktigt att vi studerar och förstår häxan som den sociala konstruktion hon är. Häxan har aldrig existerat. Hon var en produkt av människors önskan om att definiera sociala värden och mål som skulle eftersträvas, för samhällets bästa.²⁶⁴ Varje tid och varje samhälle har en egen uppsättning normer som måste efterlevas och förpliktelser som måste fullgöras för att man ska få ”vara med”. Dessa norm- och värdesystem är olika starka, men de finns där. Konstruktionen häxa fick under 1600-talets senare hälft statuera som skräckexempel, som motsats till viktiga samhälleliga och religiösa principer, som civilisation och rationalitet”.²⁶⁵

Tidigare, då kyrkan hade stor makt och spelade en stor roll i människornas liv, straffades avvikelser från rådande normer hårt. Det var visserligen den världsliga och den prästerliga överheten som fängslade och dömde de misstänkta, men det var allmogen som var den starkaste drivfjädern under processerna. Barnaförandet upprörde allmogen starkt och var orsaken till att man ansåg sig tvingad att agera. ”Det är utifrån den regering och domstolar handlar”, påpekar Ankarloo.²⁶⁶ Han menar att somliga släkter kan ha burit en ”trolldomsstämpel” i flera generationer, utan att detta framgår i rättskällorna. Under häxprocessernas tid vändes dessa anklagelser mot dem och då trolldomskunskapen ansågs vara en överförbar kunskap som lärdes från mor och mor/farmoder, avrättades främst kvinnor. Många kvinnliga släktlinjer bröts i Torsåker 1675 då man avrättade den äldre ”trollkonan”

²⁶¹ Olli, 2007, s. 95

²⁶² Olli, 2007, s. 94

²⁶³ Olli, 2007, s. 155

²⁶⁴ Sanders, 1995, s. 211

²⁶⁵ Oja, 1999, s. 249

²⁶⁶ Ankarloo, 1984, s. 311

och för säkerhets skull även hennes döttrar, systrar, svärdöttrar och kvinnliga barnbarn. Ett sextiototal släktingar anklagades för trolldom i Torsåker 1674 och ett tjugotal av mina direkta anmodrar, i rakt nedstigande led, avrättades. Att jag finns här idag, beror på att jag främst härstammar från häxornas söner, som ofta vittnade mot sina mödrar/mor/farmödrar och därmed medverkade till dödsdomarna.

4.1. Sammanfattning

Syftet med den här uppsatsen har varit att granska de konflikter som mina källor speglar mellan kyrkan och allmogen, mellan män och kvinnor samt mellan generationer under tiden för häxprocesserna i Torsåker. Jag har valt att studera konflikterna i ett sammanhang av samhällseliga förändringar och samhällselig diskurs, samt även utifrån mekanismer kring utpekandet av ”den andre”. Under de svenska häxprocesserna avrättades ca 300 personer mellan åren 1668-1676. Den socken som drabbades allra hårdast av häxprocesserna, var Torsåker i Ångermanland där 71 personer avrättades mars-juni 1675. Majoriteten av de individer som avrättades för trolldom i Sverige var kvinnor.

I min studie har jag, med hjälp av diskursanalys besvarat följande frågeställningar:

- Vilka samhällseliga förändringar kan ha varit bidragande orsaker till konflikter som uppkom mellan kyrkan och allmogen, män och kvinnor samt mellan generationer i samband med trolldomsrannsakingen i Torsåker?
- Vilka egenskaper lyftes fram hos dem som utpekades som ”den andre”, d.v.s. som häxor och hur kan de förstås inom ramen för den samhällseliga diskursen?

Resultatet av min studie visar att häxan i Torsåker levde i en tid av förändring då man försökte frigöra sig från allt ”enfaldigt, magiskt tänkande”. I den nya tidens individualistiska tänkande vändes misstankarna mot de svagare, ”de annorlunda”.²⁶⁷ Trollkonan representerade icke önskvärda egenskaper och ett förlegat tankesätt. Häxan i Torsåker, liksom häxan i alla samhällen, under alla tider, betraktades som en fiende i den sociala gruppen och som en motståndare till allt det ”goda” som gemenskapen representerade. Hon var självisk, omoralisk, dunkel, ilsken, fientlig, avundsjuk och hämndgirig. Hon stal grannarnas mjölk, välmående och lycka. Hon kunde medvetet åstadkomma sjukdomar istället för hälsa. Dessutom var hon ofta beryktad genom sin släkt.

Själva kärnan i ”häxbegreppet” var föreställningen kring *maleficium*, förgörelse, då man trodde att häxan var allierad med djävulen och därmed fick sin ”makt” att orsaka skada. Häxan i Torsåker levde i en tid då kyrka och stat samarbetade för att hålla den kristna lutherdomen ren från all skadlig tro och då utövare av trolldom betraktades som direkta fiender mot Gud. All vidskeplighet sågs som ”omodernt” och enfaldigt i en tid då teologin utgjorde den sanna vetenskapen. Reformationen banade möjligen väg för människans frihet.

²⁶⁷ Ankarloo, 1984, s. 264-266

Inga mellanhänder. Endast Ordet, Gud och människan. Efter reformationen fick hädelse mot Gud en central betydelse. Uppsåtlig hädelse skulle nu alltid bestraffas med döden. Genom *pactum*, barnaförande, då häxan ansågs föra oskyldiga barn, bort från den kristna gemenskapen, till djävulens Blåkulla, omintetgjorde hon en god framtid då barnen skulle föra vidare samhällets grundval, den kristna ordningen. Därmed blev hennes brott, inte endast ett brott mot Gud utan mot hela samhället. Torsåker hade drabbats av svår missväxt åren före rannsakingarna och man trodde att Gud kunde utfärda kollektiv bestraffning genom att åstadkomma missväxt, naturkatastrofer och oväder, varför misstankar och anklagelser riktades mot de individer som på olika sätt inte passade in i mönstret av ”goda kristna”.

Till minnet av...

Efter föregående rannsaknings innehåll har Häradsnämnden icke kunnat följande trollpackor ifrån livsstraffet befria, eftersom de bekända hava barnens vittnande besannat:

Hustru Brita, änka i Westerhammar, Hustru Sara i Kleen, Hustru Elisabetta i Aspeby, Hustru Sigrindh i Hammar, Hustru Barbro i Hjärtnäs, Hustru Anna i Björnö, Hustru Marit i Vik, Pigan Annika i Aspeby, Hustru Margareta i Aspeby, Hustru Barbro i Aspeby, Hustru Margaretha i Hola, Hustru Anna i Hamra, Hustru Marit i Hälsingsta, Hustru Elisabeth i Salom, Pigan Sara i Salom, David Nilsson i Fanom, Hustru Marit i Rochstad, Hustru Karin i Kiärstad, Hustru Karin i Ärsta, Hustru Margareta i Ålsta, Hustru Anna i Ålsta, Hustru Brita i Ärsta, Hustru Ella i Norum, Hustru Sara i Norum, Hustru Brita i Ålsta, Pigan Sigrid i Ärsta, Hustru Anna i Ålstad, Hustru Sara i Ärsta, Nils Johansson i Kiärstad, Hustru Brita i Flögsätter, Pigan Kerstin i Flögsätter, Hustru Brita, Nils Erssons ibidem, Hustru Anna i Mo, Pigan Cecilia i Mo, Hustru Karin i Mo, Hustru Barbro i Daglös, Pigan Kerstin i Daglös, Hustru Anna i Lövsjö, Hustru Marit i Tunsjön, Pigan Brita i Lästa, Pigan Kerstin i Lästa, Pigan Anna i Lästa,

Hustru Barbro i Forsed, Hustru Margareta i Lästa, Hustru Sigrid i Näs, Hustru Marit i Näs, Hustru Anna i Näs, Hustru Elisabetta i Näs, Hustru Karin i Näs, Hustru Margareta i Sunnanåker, Hustru Cecilia i Blästa, Hustru Ingrid i Bollsta, Pigan Brita i Näs, Erik Joensson i Blästa, Brita i Nyland, Hustru Cecilia i Nyland, Hustru Brita i Näs, Hustru Margaretha i Forsed och Hustru Sigrid i Hammar.

Datum Hammar dz 5 9 bris 1674²⁶⁸

5. Källförteckning

5.1. Primärkällor

Sundin, Teo, *Rannsakingar i oktober 1674 angående trolldomsväsendet*

²⁶⁸ Rannsakingar, s. 83-84

i Ångermanland, Dals, Torsåkers och Ytterlännes socknar, (1977), Södra Ångermanlands domsagas arkiv Vol A 1 a:1, avskrift: Teo Sundin, 1977.

Johansson, Jessica, (2009), *Avskrift från år 2009 av anteckningsbok funnen i Murbergets arkiv i Härnösand 2005*, <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:435291/FULLTEXT02.pdf>

5.2. Litteratur

Aakvaag, Gunnar C. (2011). *Modern sociologisk teori*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.

Ankarloo, B. (2007). *Satans raseri - en sannfärdig berättelse om det stora häxoväsendet i Sverige och omgivande länder*. Stockholm: Ordfront.

Ankarloo, Bengt (1984). *Trolldomsprocesserna i Sverige*. 2. uppl., med efterskrift Stockholm: Inst. för rättshistorisk forskning.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.) (2005). *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. 2., [omarb.] uppl. Lund: Studentlitteratur.

Börjesson, Mats (2003). *Diskurser och konstruktioner: en sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur.

Fogelklou, Emilia (1952). *Helgon och häxor*. Stockholm: Bonnier.

Føllesdal, Dagfinn, Walløe, Lars & Elster, Jon (2001). *Argumentationsteori, språk och vetenskapsfilosofi*. 3. uppl. Stockholm: Thales.

Gadelius, Bror (1986). *Häxor och häxprocesser*. [Ny utg.] Stockholm: Prisma

Gothe, Richard (1993[1943]). *Från trolldomstro till kristendom: studier rörande det kulturella tillståndet bland skogsfinnarna i Sverige under 16-1700-talen*. Mora: Finnbygdens förl. & antikvariat.

Gustafsson, Klas, Lund, 2011, *Det vardagliga och det vetenskapliga. Om sociologins begrepp*. Samhällsvetenskapliga fakulteten vid Lunds universitet.

Heinemann, Evelyn (2000). *Witches: a psychoanalytic exploration of the killing of women*. London: Free Association.

Heinsohn, Gunnar & Steiger, Otto (1989). *Häxor: om häxförföljelse, sexualitet och människoproduktion*. Göteborg: Röda bokförl.

Hornaeus, Jöns (2006). *Sannfärdig berättelse: om det för 100 år sedan förelupna grufveliga trulldoms-oväsendet i Sverige i synnerhet lämpadt efter processen i Thorsåker och*

Angermanland, der bästa opplysningen funnits; jemte omständelig beskrifning om vantro, signeri, skrock, allehanda spöken &c. Till allmän nytta och tjenst välment författad. Nyövers. till modern svenska efter orig. uppl. från år 1771 [Kramfors?]: Studieförbundet Vuxenskolan.

Hornaes, Jöns (1935). *Berättelse om vidskepelse och häxprocesser i Ångermanland.* Ångermanland-Medelpad : årsbok för Västernorrlands läns hembygdsförbund. 1935(3), s. 136-175.

Hornborg, Anne-Christine (2005). *Ritualer: teorier och tillämpning.* Lund: Studentlitteratur.

Johansson, Thomas (1999). *Socialpsykologi: moderna teorier och perspektiv.* Lund: Studentlitteratur.

Johansson, E. (1933). Scriptum nr 38, Forskningsarkivet Umeå universitet. *Kan själva orden, Bokstävernans intåg.*

Klintberg, Bengt af & Alver, Bente Gullveig (red.) (1980). *Botare: en bok om etnomedicin i Norden.* Stockholm: LT i samarbete med Inst. för folklivsforskning.

Larsson, Bengt & Engdahl, Oskar (red.) (2011). *Social kontroll: övervakning, disciplinering och självreglering.* 1. uppl. Malmö: Liber.

Linderholm, Emanuel (1918). *De stora häxprocesserna i Sverige: bidrag till svensk kultur- och kyrkohistoria.* D. 1, Inledning. Bohuslän. Uppsala: Lindblad.

Lincoln, Bruce. (2012). *Gods and demons, priests and scholars: critical explorations in the history of religions.* Chicago, [Ill.]: University of Chicago Press.

Lindgren, Tomas (2009). *Fundamentalism och helig terror,* Lund, Studentlitteratur.

Lohse, Bernhard (1986). *Martin Luther: an introduction to his life and work.* Philadelphia: Fortress Press.

MacHaffie, Barbara J. (1986). *Her story: women in Christian tradition.* Philadelphia: Fortress Press.

Nyman, Magnus (1997). *Förlorarnas historia: katolskt liv i Sverige från Gustav Vasa till drottning Kristina.* Uppsala: Katolska bokförl.

Sanders, Andrew (1995). *A deed without a name: the witch in society and history.* Oxford: Berg.

Sörlin, Per (1993). *Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta hovrätt 1635-1754* = [Witchcraft and magic trials in the Göta Royal Superior Court, 1635-1754]. Diss. Umeå : Umeå universitet.

Wallenberg Bondesson, Maria (2003). *Religiösa konflikter i norra Hälsingland 1630-1800*. Diss. Stockholm : Univ.

Widerberg, Karin (2002). *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

Ångermanland-Medelpad: årsbok för Västernorrlands läns hembygdsförbund. (1933-1937). Lund: Västernorrlands läns hembygdsförbund.

Åberg, Alf (1989). *Häxorna: de stora trolldomsprocesserna i Sverige 1668-1676*. Göteborg: Esselte studium/Akademiförl.

5.3. Internetsidor

Hasselberg, B. (u.d.). *De första nybyggarna i Ytterlännäs (från Graningesläkter S-1500-1)*. Hämtat från <http://www.partenon.com/gen/ytterl.htm>.

Johansson, Jessica, (2010), *Trolldomsprocess i Ångermanland på 1670-talet - En jämförande källstudie rörande trolldom och rannsaking i Torsåkers socken*, Högskolan Gävle, 2010 Tillgänglig på internet: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:435291/FULLTEXT01.pdf>.

Olli, Soili-Maria (2007). *Visioner av världen: hädelse och djävulspakt i justitierevisionen 1680-1789*. Diss. Umeå: Umeå universitet, 2007 Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-1349>.

5.4. Övriga referenser

Lindgren Tomas, (2012), från kursen *Religion, fundamentalism och våld*, Umeå universitet.